

Üçüncü sene

Onbirinci sayı

DARÜLFÜNUN

İlahiyat Fakültesi Mecmuası

Tarihî, İctimaî, Dinî, Felsefî

Nisan 1929

İSTANBUL

Ahmet İhsan Matbaası Limitet Şirketi

1929

İptidaî zihniyet [*]

9 FASIL

Kaza ve felâketlerin sırrı tefsiri

Eğer bir fert, bir aile, yahut içtimaî bir zümre bir felakete uğrar, yahut bir sıra musibetlere ve muvaffakiyetsizliklere maruz kalırsa, sebep asla tesadüfe hamlolunmaz. Görüldüğü gibi, bir çok Afrikalı cemiyetlerde derhal sihîrbazlık hatıra gelir: Kezalik, Papular v. s gibi bir çok Avusturalya kabilelerinde de iş böyledir. Başka yerlerde, mesela Eskimolarda ve Amerikanın cenup kısımlarındaki bir çok cemiyetlerde, derhal mukaddes bir emrin yahut bir tabunun ihlali hatıra gelir. Diğerinde olduğu gibi bu son halde de, iptidaî zihniyet doğrudan doğruya gözüne çarpan vakiadan sırrı illete geçer, ki bize göre muhayyeldir, fakat, doğrusunu söylemek lâzım gelirse, o illet içtimaî zümrenin maşerî tasavvurları vasıtasile teesüs etmiş olan, onun tecrübesinden bir cüz teşkil eder.

Böylece, İngiliz Kolombyasi cihetlerinde « Çilkit ticaret merkezinde, misioner yerlilere, 1881 son baharında, bir çocuğun cesedini (adatlerine göre yakacakları yerde) gömdürdü. Fakat, kış geldiği vakit, hususile şubatta ve martta, havalar mütemadien fena gitti; rüzgâr ve kar fırtınalarının şiddetinden kar ve deniz avcılığı çok müşkül oldu, halk sıkıntıya uğradılar. Bunun üzerine her kes musait gitmeyen havanın sebebini çocuğun ya-

[*] Üst tarafı. Edebiyat fakültesi mecmuası cilt: 6, sayı: 40

kılmamasına atfettiler ve irtikâp edilmiş olan hatanın mümkün olduğu kadar çabuk tamirine kalkdılar. » Bu vakia yalnız değildir. Pek çok ahvalde Tlinkitler böyle düşünürler. « Riayet olunan adetlere her muhalefet, her fevkâlade şey (bu tasavvurun son derece umumiliği görülyor) **Şlakas** nami altında gösterilir, ve her meşum vakianın külli illeti telakki olunur: Fena hava, hastalık, harpte kaybetme, avda muvaffakiyetsizlik v. s. Böylece fena hava yalnız bir cesedin yakılmamış olmasından dolayı zuhur etmiş değildir; belki, illet bir genç kızın büyüme devri esnasında başkalarına görünmemeyi ihmal ettiğinden dolayıdır. Fena havanın diğer illetleri: Bir genç kız saçlarını evin dışarısında taramış idi; misyoner çıkmadan evvel kendi snow bootlarını koymuşdu; mektebin çocukları yabancı kazların seslerini taklit ederek eyleyorlardı; ve bizzat biz bir dağ keçisinin derisini deniz suyunda yıkamış idik; sonra bir ölü kirpiyi de karın üzerinde sürüyerek çekiyor idik. Bundan dolayı, avın diğer bir kısmında, bizim yerli arkadaşlarımızdan biri şiddetle imtina etti, ve bizim bu suruklememizin şiddetli bir rüzgâr ika edeceğini sebep gösterdi. O na kadar ağır olursa olsun hayvanı arkasında taşımayı ve eve kadar öylece götürmeyi tercih etti.»

Böylece, ananevî bir âdet ihlâl edildiği, ve hususile bir memnuiyet mevzubahis olduğu her vakit, bir karışıklığa, bir kazaya sebebiyet verilir.

Pek çok kerre, filan ihlale, muayyen bir felaket tekabül eder. Mesela Eskimolar « mütenavip memnuiyetler » tanırlar. « Bunlar **tüktu** dan olan elbisenin imaline çalışma hitam bulmadan evvel Mors avına çıkamazlar, ve Mors avı bir kerre başladımı artık kimsenin rengineyiği derisini imale hakkı yoktur. Bir gün, martda, ben tükubtodan ve kudlunun karısından bana ren dirisinden bir yatak takımı çantası yapmasını istedim. Hiç birisi ona karar veremedi, çünkü mors mevsimi idi. İkisi de « öleceklerini, ve artık mors bulamıacaklarını söylediler. » Alaska cihetinde « toteme mensup olanların haricinden evlenme o kadar katiyetle riayet olunmayan, ve şimdi kendi kılanı dahi-

linden kadın almaya musaade edilen burada, Kenayer kabilelerinin maruz kaldıkları çok miktarda vefeyatın sebebini bu meşru olmayan cinsi münasebetlere atfederler. »

Müşabih vakialar, bu gün de aynı havalide görülmüştür. İşte, bir misali: « Çoktan beri av pek az oluyordu; hayvanlar bizim gözlerimizden kaçıyorlardı. Kridtlarusuark avda hiç bir şey vuramamaklığın sebebini öğrenmek için cismi latiflere dua etti. Celseden sonra, o kendi gelininin çocuk düşürdüğünü, ve cezadan kurtulmak için bu vakıayı saklamış olduğunu bildirdi (Böyle bir halde kadınlar bir çok memnuiyetlere tabi olurlar). Bunun üzerine oğluna mücrim cezalandırmayı, onun mücrimi cezalandırmayı, onun kürkünü çıkardıktan sonra kardan bir kulbeye onu kapamasını emretti. Kadın orada sağuktan yahut açlıktan ölecekti. Yalnız bu halde hayvanlar kendilerinin insanlar tarafından elde edilmesine razı olurlar. Derhal, kardan bir kulube yapıldı ve İvalak oraya kapandı. İşte Kridtlarusuark çok sevdiği gelinine böyle muamele etti, ve buna onun hatasından dolayı diğer masumların musap olmamaları için yaptı. » [1]

Şarkı Groenland da, « eger bir çadır, ilk baharda, yeni derile örtülmemiş olursa, onun içine bir kaç gün beklemedikten sonra

[1] M. Junod der ki: « Ben Nkuna sarayının en büyük «sihirbaz hekimisi» olan Mankhelunun sözlerini zikredeceğim. Bana bir vakayı telkin eder gibi şu aşağıki cümleleri söylerken onu derin imanını ve onun sesini çok müessir olan şivesini asla unutmuyacağım: « Bir kadın çocuk düşürdüğü vakit, hiç haber vermeksizin kanını akıttığı vakit ve cenini gizlice yakınca bu hal müthiş rüzgârların esmesi, ve bütün memleketin kuru luğa oğraması için kâfi sebeptir. Artık yağmur yağmaz çünkü artık memleket ona lâyük değildir. Yağmur bu mahalden korkar. O memlekete girmeden evvel durmaya mecburdur, ve artık ileriyemez. Bu kadın çok mücrümdür. O reisin memleketini harap etti, zira bir insan varlığını vücade getirmeğe henüz kabiliyeti olmayan kanı sakladı. O kan tabudur! onu yanan da tabudur! Bu kıtlık getirir! » yağmurun bu mahalle gelmesi için temizlik lazımdır. — Barotselerde de böyledir, « ilk bahar vakitinde olunca, kadın ve onun kocası bilhassa okadar uzun bir karentine istemezler; kazayı saklarlar (bir çocuk düşürme) .İmdi o adam .. kıralın maiyetindeki zabıterin başlıcalarından biri idi; bir Sekambova kırk yahut elli yaşında bir adam efendisinin teveççüne mazhar, ve umumiyetle muhterem bir adam idi. Hiç bir şey yapmamıştı. Kaza hemen yirmi dört saat zarfında duyuldu, onun akranı, diğer şekambovalar onun üzerine üşüştiler, sıkı bir surette bağladılar ve onu dereye sürüklediler, onu müthiş tırnaklarıyla saçlarını da söktüler... onu suyun içine hemen boğuluncaya kadar soktular. sonra onu kendine gelmesi için ufak deyneklerle dövdüler va bardaktan boşanırçasına yağın bir yağmurun altında bırakıp gittiler. » Mision veangelik.

tepeli fok yahut Groenland fokunu sökmek caiz değildir. İlk baharın bidayetinde, bir adam bir parça ibikli fok aldı, ve onu parçalamak ve kalın sinirlerini çıkarmak için çadırına götürdü. çadırın örtüsü eyi bir halde idi fakat geçen son bahardan kalmıştı. Bu vakadan sonra ibikli foklar çok azaldı, diğer eskimolar o adama darıldılar, «çünkü onun hareketi fokları kızdırmıştı, ve onlara o havaliyi terk ettirmişti» —M.Boas der ki «birgün, bizim zıpkınla avlamakta olduğunuz bir büyük baline bir buz kütesinin altına gitti, ve biz beş yüz kulaç ota attıktan sonra vazgeçmeğe mecbur olduk beline de kayboldu. O akşam karaya çıktıktan sonra benim yerlilerim mahir bir angakok olmakla meşhur olan bir kadının çadırına gittiler. Bu kadın hallendikten sonra, benim geyiğin etini denizde kestiğimden, ve kemiklerini denizin buzu üzerinde parçaladığımdan dolayı deniz perisine tecavüzde bulunmuş olduğumu söyler.» — daha şimalde sakin olan ve Ramussen tarafından ziyaret edilmiş olan eskimolarda, bir memnuniyetin ihlal edildiği görülünce derhal bir musibete intizar olunur. Mesela matemde olan kimseler bir çok fiillerden çekinmeye mecburdurlar. «Bir gün, eritmek için buz alıp getirmek icabediyordu, bizim Groenladlı arkadaşımız Jöreiant Drönlund, bizim haberimiz olmadan yakında ana ve babasını kaybetmiş olan bir genci yollamış. Onun, bir defacik memnuniyetlere riayet etmemiş olacağını yörngen düşünür, ve böylece Agpalinguak (bu gencin adıdır) buz almaya gider. Fakat adetin ihlaline karşı çok müteyakkız bulunan iki ihtiyar kadın tarafından görülür.

Mutlaka bir şey vaki olacak! ve filvaki iki gün sonra bir cenubi garbi fırtınası patlar. Sallantı o kadar müthiş olur ki dalgalar karada çatlarlar ve köyün bütün evlerini harap ederler. Reislerden birisi bize geldi, ve bundan sonra, böyle bir adet ihlaline sebebiyet vermemekliğimizi rica etti. «Biz emrolunan kaidlere riayet ederiz bununla alem nizamında durur, çünkü kudretlere tecavuz edilmesi caiz değildir... Bu memlekette insanlar ceza görürler (bir günah işlediği vakit) çünkü ölülerin.. namahdut kuvvetleri vardır.»

Bu tabirler çok manalıdır. Eğer bunlar Rasmussen ile M. Junodan demin nakil ettikleri tabirlerle mukayese edilirse, bunlar iptidailerın nazarında tabiatın görüldüğü manzaralarından birini aydınlatır. İçtimaî zümre (dirilerden ve ölülerden mürekkep), işgal ettiği toprak orada yaşayan ve yaşamış olan mevcutlar (görünen ve sirrî olan) ki sirrî iştirak mucibince, bizim tabiatın nizamı dediğimiz şey, mutad olan şerait muhafaza olunmakla, ve bir çok cemiyetlerde reisin şahsı amelî lazım olduğu gibi işlemekle devam eder. Memnuiyetlere yahut tablulara riayet bu esaslı şeraitten biridir. Reisin vazifesinden biri evvela adetlerin ihlal edilmemesi, ve eğer bir ihlal vaki olmuşsa, mahsus merasim ile cezalandırmaktır. «Büyücü-doktor»un M. Junoda izah ettiği gibi, karıyı ve kocayı tabîi cezalarından kurtaran gizli bir çocuk düşürme, bütün içtimaî zümreyi tehlikeye koyar. Artık yağmur «yağmaz olur». Ekin kurur, hayvanlar susuzluktan kırılır, kabile ümitsizliğe düşer. Kadın «çok mücrimdir» ve normal şeraiti yerine getirecek ve bu suretle kabileyi kurtaracak yegâne çare olan cezadan hiç bir şey onu kurtarmaz. İçtimaî tesanüt böyle olduğu vakit, zümreden biri tabiatta nizamsızlığı celbetmek suretile diğer birinin yaşamasını imkânsızlığa korsa, ummun refahının tabi olduğu iştirakleri bozan memnuiyetleri ihlalden daha ağır hiç bir cinayet yoktur.

II

Neticeleri az çok uzak vuku bulacağına göre, ihlaller ehemmiyetleri sırasınca iradi olarak tasnif olunduğu zan olunur: Yani bir içtimaî zümrenin maşerî tesavvurlarında niçin filan adetin ihlali bütün içtimaî zümre hakkında, diğer filan ihlalde ancak onu irtikâp eden fert hakkında yahut akrabaları hakkında müessir olacağı temyiz oluna bilir. Filvaki biz ancak şu şeklin kablelirtibatlarına tesadüf ediyoruz: «Eğer filan ihlâl irtikâp edilmiş ise filan netice — hale göre az çok şumullü olarak — teaukp edecektir»; yahut: «eğer filan vakıa husul buldu ise, eğer filan felâket vaki oldu ise, filan ihlâl ika edil-

diğinden dolaydır»; yahut ta daha az taayyün etmiş bir surette olarak, « filan ihlâl vuku bulmuş olmasından dolaydır » (henüz hangisi olduğu bilinmeksizin). Bir saklanmış olan çocuk düşürmenin yağmurun kesilmesine nasıl bais oluyor? bu neviden olan irtibatlar bize ne kadar indi görünürse görünsün, bunlar iptidâî zihniyete o kadar menus dur ki onlara o kadar tabîî gözükür. Yerli an'anevî olan emirlere riayet eder, nitekim çok defa saydığı dilde pek müterekkip olan kaidelere itaat eder: düşünmeden, olduğu gibi müşkülât görmeden. Onun başka türlü ola bileceğini tahayyül etmez. Bu halde niçin filan ihlâlin bütün zümreyi mütezarrır etmeyi intaç ettiğini, halbu ki filan ihlâlin meş'um akibeti yalnız onun failine yahut zümreden bir kısmına ait olduğunu düşünmez. Eğer bu nokta hakkında isticvap edilse onu atalarının daima öyle itikat ettiklerini söyler, ve onu vakia değil süal hayrete düşürür.

Bununla beraber, muayyen bir cemiyette bu munasebetin gösterdiği başlıca iki şekil temyiz oluna bilir. Bazan muayyen bir netice muayyen bir ihlâl raptedilmiştir, ve derhal birinden diğerine intikal olunur, — netice bir yahut bir çok şahıslara şamil olsun, yahut ta zümrenin mecmuuna şamil olsun, bunun ehemmiyeti yoktur. M. Hobley kendi **Akamba ve Akikuyaların adetleri hakkında yeni teharriler** inde bu neviden bir çok münasebetleri zikretti. İşte M. Jünod tarafından müşahede edilmiş olan en iyi bir misal. « Ba-thengalarda eğer bir kadın kocasından başka birinden gebe kalırsa doğurması zahmetli olur. Bu iki vakıa arasında münasebet olmadığı gözükür; fakat, Tongalara göre, uzamış ve müşkül olan bir doğum çocuğun meşru olmadığını ispat eder. Bu itimat o kadar kuvvetlidir ki, bir kadın doğacak çocuğun oğlan olup, kocasından değil, belki âşıkından olduğunu bilince, asıl ebeye gizlice bunu itiraf eder, çünkü vakia hakkında sükût ederek bir «veledi zinayı» dünyaya getirmek « memnudur »: Bu sükût anaya fevkalade iztiraplar verecektir ». İşte bundan dolayı, kurtulma pek uzadığı vakit ebe çocuğun meşruiyeti hakkında şupelenmeye başlar. Bantulardan başka bashambaalarda da, « bir doğum uzadığı va-

kit, kadının bir çok adamlarla münasebette bulunduğu istidlâl olunur.» Bu çok intişar etmiş olan bir itikattır. Kezalik Cuğanda da, « kadın gebeliği esnasında tuz yiyemez. Eğer yerse çocuğun ölümünü intaç edeceğine itikat olunur. Çocuk doğupta, hasta düşerse, koca şöyle söyleyerek karısıyla kavga çıkarır: « Bu çocuk sen tuz yediğinden dolayı hastalıktan ölüyor.»

Bu neviden kablelirtibatlar son derece çoktur, ve müşahede olunan cemiyetlere göre tenevvu eder. Bazan bu kablelirtibatlar o kadar kuvvetlidir ki ihlâli vukua getirenler henüz husul bulmamış, ve istikbalde husul bulacak olan neticelerden kurtulacağını hiç ümit etmez. İşte Nias adasında görülmüş olan dikkate layık bir vakia. Hiristiyani olmuş bir yerli söylüyor. « Ben ana ve babamın oğullarının küçüğü idim, ve küçük bir kız kardeşim vardı. Bir gün papas (Büyücü - Doktor) bize geldi. Babama baktı, sonra gizli bir nazarla kız kardeşime baktı ve dedi: « Senin kızının ölmesi lâzım geldiğini biliyor musun? — babam niçin? diye sordu. — Papas cevap verdi: « O doğmadan evvel sen domuzları kesdin, yılanları öldürdün, yükleri taşıdın; bundan dolayı şimdi senin çocuğun ölecektir. Niçin onu beslemek zahmetine katlanacaksın? Senin edeceğin bütün zahmetler hiç bir şeye yaramaz, onun ölmesi lâzımdır. » Babam meyus olarak gitti annemi çağırды, ve papasın söylediklerini ona anlattı. Her ikisi temamlie fena oldular; fakat ne yapıla bilir? Nihayet babam karısına dedi ki: « Şu çocuğu öldürelim, bizim pirincimizi yemeye hacet yok. » Ben kuvvetli bir delikanlı olduğum için, bir torba bulup, kız kardeşimi onun içine saklamak ve onu ormana götürmek bana düştü... » Çocuğun kurtarıla bileceği fikri ana ve babaya gelmiyordu. Baba tarafından gebeliğe mütaallik bazı tabuların ihlâli çocuğun ölümünü mecburî kılıyordu. « Papasın » lisanı bize merhametsiz görünüyordu. Belki de, eğer ihlâle çocuğun ölümü ile keffaret verilmezse, ihtimal bütün içtimaî zümre fena neticelere maruz kalacaktı?

Bazan da, kablelirtibat sadece ihlâl ile, mutlaka vukua gelecek, fakat bidayeten teayyün etmemiş olan bir felâket arasında teessüs eder. Kablelirtibat, « bir şey » vukua gelmiş ol-

mayarak adetin yahut tabunun ihlâl edilmeyeceği yakini tezammün eder. İhlâl ile kızdırılmış olan görünmez kuvvetlerin mutlaka isteyecekleri cezaya olan çok şiddetli bir histen ibarettir: Bizim tabii kanunların istimrarına olan itikadımızdan daha ziyade, iptidaî zihniyet bu içtimai kabil olmayan neticeye emniyetle inanır. Bunun te'yidi neden ibarettir? Yalnız va'ka onu bildirecektir, bununla beraber meğer ki, ihlâl malum olur olmaz kızmış olan kuvvetleri tatmin edecek, yahut, umumiyetle, felâketin evvelden vukuunu bildirmek hassasını haiz olan keffaret merasimine ve tathirata tevessül edilmiş olsun.

Çok kerre, kablelirtibat bu surette gayri muayyen olunca, neticenin zuhuru illete götürecektir. « Bir şey » vaki oldu: sürekli bir fena hava, uzun sürmüş bir kuraklık birdenbire bir ölüm, vahim bir hastalık; kara avının yahut deniz avının semeresizliği, v.s. Bu halde bir ihlâl irtikap edilmiştir. Fakat hangi emre yahut hangi adete karşı? Şu da şüpesizdir ki bir adetin yahut bir tabunun ihlâli bir felâketi ihdas edeceği kat'imidir? Birdenbire ölüm, avda muvaffakiyetsizlik v.s. diğer sebeplerden ileri gelebilir: mesela bir sihirbazın büyülerinden, bir kudretli cettin hoşnutsuzluğundan da ola bilir. Asıl müessir olan hangisi olduğunu nasıl keşf etmeli? Bundan emin olmak için iptidaî zihniyet ancak bir usul bilir ki o da zaten lâyuhtidir; en müşkül zamanlarda, arzularını öğrenmek ve onları kendisinden hoşnut kılmak lazım olan, görünmez kuvvetleri istiçvap etmektedir.

İmdi eğer bizzat kaza kâfi derecede sarih bir işşayı haiz değılse, yani evvelden, filan kaza vaki olunca filan ihlâlin irtikâp edilmiş olması icap edeceği malum olmazsa, ahvale göre ruyaya, işkencelere, cismi latifleredüaya hulâsa bir bakırcılık şekline muracaat olunur, ve böylece öğrenilen şey üzerine hayat tanzım olunur. « Birisi, bir felâkete oğradı mı, hastalandı mı, kürklü hayvanlara artık tesadüf etmiyor mu? Bir günah işlediği fikri derhal ona gelir. Bakıcıyı (Sehama) aramaya gider ve sebebi meydana çıkarıncıya kadar amelîyelere devam ettirir: binaenaleyh, keffaret için lazım olan şeyi yapar. » (Bakıcı tahtadan bir

adam şekli yontar, ve onu ormanda bir ağaca asar). — «yerli» doktorların» emirlerine inkiyat etmediğinden dolayı şerirkuvvetler tarafından talisizlik yahut idbar, mesela, bir kaza, bir hastalık, bir ölüm ile kendisi cezalandırıldığına inanır. Hıristiyan ırklar için doktorlara olan itikadın asırlardan beri yerlinin seciyesi ve onun içtimaî hayatı üzerine icra ettiği tesiri anlamak ve kuvvetini takdir etmek imkânsızdır. Yerlilerin adetlerine göre ihtimal « fevkatabî kuvvetler» «doktora» daha iyi cevap veren şeydir». Bu itikat cemiyetlerin pek çoğunda tekrar bulunur. Diğer bir hali zikir etmiş olmak için, Fransız Congosunun Fânlarında « bizim zencimiz ne vakit bir kazaya, bir fenalığa, bir felâkete hatta alelâde bir muvaffakiyetsizliğe uğrasa, bir **Nisem** yahut mensekî bir levis ile, bir **eki** nin ihlâli ile v.s. kendisine tecavüz edilmiş olan Totemine isnat eder. Bundan dolayı onu teskin etmek lâzım gelir. Felâket ne kadar büyük olursa, sebep yahut hata da o kadar şiddetli olmuş olacaktır, ve hatta gayri ihtiyarî de olsa bir kurban vasıtasıyla keffaretin de o nisbette büyük olması lâzım gelir. »

Bir felâkete maruz kalan, yahut bir muvaffakiyetsizliğe uğrayan kimse, hemen her vakit, bir düşman tarafından darbeye uğradığına inanır: « Ben ne yaptım? niçin mucrim oldum? Hangi emri ihlâl ettim? » Onun vicdanı, yahut dikkatli ber tetkik onun filan yahut filan mükellefiyette kusur ettiğini bildirir, ve hatasını tamir eder. Hatta bazan, bir adam, bir günah işlediğini bilir, ve bütün içtimaî zümreye bir felâketin şamil olduğunu görür, mes'uliyeti kendine atf eder, ve keffaret gadaba gelmiş olan kuvvetleri, teskin etmek için cürmünü itirafa karar verir. Misioner Wangemann, hıristiyanlığa geçmiş bir fertte (Karanna) bu neviden bir tekvayı nakl eder. «Kuruluk ve kıtlık yüz gösterince, Richard Miles kendi vicdanında şu itabi duydu ki bu kuruluk kendisinin işlediği bir günahın cezasıdır. Bir gece karısıyla beraber yataktan kalkar yere oturur, ve kendi günahından dolayı bütün cemaati cezalandırması için allaha dâa eder. O gece yağmur başlar. Ertesi sabah, Richard Miles, misyonerin yanına gider, ve irtikâp ettiği cür-

mü itiraf eder.» Buna tamamıyla benzeyen keffaret ihtiyacı, kendisinin bir tabuyu ihlâl ettiğiinden dolayı görünmez kuvvetler tarafından bütün akrabalarının cezaya maruz kalacağı felâket kendisine telkîn ederse, bir putperestin vicdanında da zuhur eder. « Bir sandal içinde bir yarım düzüne insan olduğu halde, kırmızı papagan tüyü aramak için elli beş millik mesafede olan Aitutak dan Manuac (Herney's Island) a gitti. Maksatlarını elde ettikten sonra.. avdet etmek için denize açılırlar, fakat şiddetli muhalif bir ruzgâr eserek yullarından kalırlar. Bir kaç gün nihayetinde, yiyecek ve içecek azalmaya başlar, ve sefaletle bir ölüm tehlikesi baş gösterir. Kayığa komanda eden Rontu arkadaşlarına der ki: « Ben bizim muhalif ruzgâr vasıtasıyla niçin böyle bahrı muhitten kogoldüğümüzü görüyorum. Biz mukaddes olan kırmızı bapağan tüylerini alarak günah işledik. Allahlar kızdılar, ve değerli bir kurban isterler. Beni denize atın ve siz sağ ve salimi sahile vasıl olun. Öyle yapıldı. »

Günah isterse gayri ihtiyarı işlenmiş olsun, onu işleyen bilmeyerekten işlemiş olsun, ne ehemiyeti var? Tecavuz vaki olmuştur, ve neticesi de zarurî olarak vukubulacaktır. Asıl bu neticedir ki işi meydana koyar. Bakıcılık, bunun üzerine, hem hatayı, hemde, eger mümkün ise, onu izalenin çaresini bildirir.

Dahomey de, « ziyaretçileri arkasında olarak, fetiş sahibinin banyosu, gerek kendisi ve gerek kavmi için citdi bir tetbir merasimi vucude getirir, bu tetbir temamilen dinidir, çünkü bu merasim fetişlerin kendilerine ve onların ibadetlerine karşı irtikap edilmiş olan kusurlarla alakadardır. Şuda dikkate şayandır ki yerliler ancak gayri ihtiyarı olarak irtikap edilmiş kusurları zikirederler. Bilmeksizin ailece men' edilmiş bir yemek yenilmiş, yahut çarşıdan kullanılması caiz olmayan yapraklara sarılmış veya takımlarda pişmiş olan un yuvarlakları satın alınmış olur. Bir pirense de bu vaki olabilir, yıkanmaması lazım geldiği halde, çünkü onun ölmüş olan kardaşlarından biri mezarlığa gömülmemiştir. Bütün bunlarda bilmeyerek mücrüm olmuşlardır; fakat bilmemezlik kendi fetişlerini aleyhlerine tahrik etmek için Dahomelilere nüfuz eden kötü bir periye tealluk etmez? »

Bu neviden müşahedeler her iki nısıf kürredé pek çokdur. Ancak birisini zıkır edelim, « bir kimse hastalandımı (yeni zelandada) ve hiç bir tabuyı ihlal ettiğini hatırlamadımı, bu fena halı davet eden şeyi keşfe çalışır : çünkü çok kerre, bir kimseye, onun üzerine kendi Atuasinin gadabini celpetmek için onun haberi olmaksızın, bir memnuniyet emri ihlal ettirilir. **Makutu** denilen bir gizli sanatın mevzuu budur. Ve çok kerre bir hastanın ailesi tarafından onun hastalığına bu menhi vasıta ile sebebiyet verdiğiinden dolayı bir masumun ailenin gadabına kurban gittiği vakidir.»

Bizim nazarımızda bir kimsenin bilmeksizin, ve hususile bilmeye moktedir olmaksızın bir kaideyi ihlal ettiği vaki olursa, bu ictinabı kabil olmayan cehalet daima afile mukabele görür. Kaideye riayet eden yahut etmeyen kimseye taalluk etmediği için, kaide citdi olarak ihlal edilmiş değildir. Aynı vakia karşısında iptidaî zihniyetin vaziyeti başka türüdür. Evelce kaideyi ihlal failin niyetine tealluk etmeyerek, ve adeta insiyakı bir surette kendi neticelerini tevlit eder. Yagmurun kesilmesi, bir fırtınanın kopması, avın kaybolması, gibi bir kadının kendini taşıdığı yükden kurtulmak istemesinden dolayı değildir, belki çocuk düşme vaki olunca kadının zarurî olan memnuniyetlere riayet etmediğinden dolayıdır. Filin niyete müstenit olup olmamasının ehemmiyeti yoktur. Eğer çocuk düşürme kazara vaki olsun yine yapılması lazım gelen şeyler aynı suretle yapılacaktır. Fakat, dahası var. Bir ihlal cürmünü işlemiş olan kimsede, niyetin bulunmaması, bir mazeretten daha ağır bir hal ika eder. Filhakika, hiç bir şey tesadüfen vaki olmaz. Bu halen bu adamın istemeksizin ve bilmeksizin böylece bu hatayı irtikap etmiş olması nasıl olur ? Onun daha evvel gizli bir kuvvetin musabi olması, yahut teskin edilmesi lazım gelen bir gadaba uğramış olması icap eder, megerki - bu farziye daha ağırdır - o kendinde bilmeyerek bilmeyerek bir şerir umdeyi saklamış olsun. İmdi, hatasını irtikap etmekte olduğu anda, bilemediğinden ve binaenaleyh içtinabi kabil olmadığından dolayı kendisi müsterih olacak yerede, onun endişesi daha ziyade artar.

Şimdi onu bu kadar tehlikeli bir vaziyete sokan şeyin nereden geldiğini aramak (umumiyetle bakıcılık vasıtasile) mutlaka lazım gelir.

Hatta, sadece bizim « şahsî cinayet » dediğimiz ki ne temâmile gayri ihtiyarıdır, ne de onu irtikap eden kimsece meçhuldur, mavzu bahis olduğu vakit, iptidaî zihniyet bunu bizi hayrette bırakan bir surette tefsir eder. Cinayetin sebepleri onun gözüne çarpar: İnsan açlığa, gadaba, kıskançlığa, aşka v.s. uğradı... Iptidailer bunu görür: Bunlar çok kerre insan tabiatının en mümtaz müşahedecileridir, netekim onların masalları ve savları bunu isbat eder. Bunları iyi bilen kimseler mavzu bahis olduğu vakit bunları icap eden baisler onların gözlerinden asla kaçmaz. Fakat bu baisler ikinci illetlerdir, ve onların nazarında, bu illetler hiç bir şeyi gerçekten izah etmezler. Yoldan geçenin biri üzerine düşüp de onu öldüren ağaç; onlara göre onun ölümünün citti sebebi değildir. Ağaç onu ezdi, çünkü bir sihirbaz onu « mahkum » etmiş idi: Ağaç bir aletten başka bir şey değildir, ve adeta, büyüünün icracısıdır. Bunun gibi, ihtirasına mağlup olup da rakibini öldüren kimsenin filinin hakikî illeti bu değildir. Bu illeti başka yerde aramak lâzım gelir: Onun bu ihtirasına kapılması ve ona kendini bırakması nereden ileri geldi? Bir dığeri bir kavgada komşularından birini öldürür. Gadabına kapılmış olur. Fakat, katilin giriştiği kavgayı kim tevlit etti? Tam o sırada onun harbesi onun elinde bulunması nasıl oldu?

İmdi, asıl hakikî illet daima görünmez âleme taalluk eder. Eğer bu illet hariçden tesir ederse, insan hem mücrüm hemde musabdır (iptidaî zihniyete göre bizce olduğu gibi bu iki mana birbirinden ayrılmaz.) Eğer illet katilde ikamet eden bir umdeden ibaret ise, o bir felaket hamili, bir sihirbazdır, binaen aleyh iztrarı olan itham teşekkül etmede gecikmeyecektir.

III

Aynı maşerî tasavvurlar ve aynı kablelirtibatlar yokarıkiler gibi bidayeten sirrî gözüken vakıalarıda izah eder. Bir çok ce-

miyetlerde muayyen bir suretle ölen kimseler — umumiyetle eceli keza ile — hususî bir surette muamele görürler. Diğerlerine yapılan merasim onlara yapılmaz. Ceset çabucak yok edilir, ve yeni ölü içtimaî zümreden ihraç edilmiş olur, halbuki o yeni şeraiti altında yine zümreye ait olacaktır. Ona karşı edilen muamele zümre içinbir levis bir tehlike olan şeylere karşı edilen muameledir. Anormal çocuklara, kendilerinin haberi olmaksızın içlerinde şerir bir umde taşıyan kimselere, sihirbazlara karşı edilen muamele gibi oda atılır. Çünkür filhakika onun hayatı «fena bir ölüm» ile nihayet buldu. yani tabiî olmayan bir ölüm ile degil,— bizim bu kelmeye verdigimiz maneca hiç bir, yahut hemen hemen hiç bir şey tabiî olmaz değildir—belki görümez kuvvetlerin gadeblarını ifşa eden bir ölümle nihayet buldugunn-dan dolayıdır. Gizli kuvvetler tarafından darbeye ugramıştır: onun akibetine ugramak korkusile, onu bertaraf etmek, ve onun ile içtimaî zümre arasındaki her iştirakı kesmek lazım gelir.

Mesela, Borneoda, «ancak korku üzerine istinat eden, bir atalar ibadetinin izleri bu kabilelerde görülmez. Fakat yerliler birdenbire ölüme maruz kalarak ölenlerin cesetlerinden ve mezarlarından korkarlar: Bunlarda intihar eden, bir kazaya uğrayan, ecelikazadan ölen, çocuk düşürmeden ölenlerdir. Bu ölümleri, bu suretle helak olanların irtikap ettikleri bir hatadan dolayı cismi latifler tarafından verilmiş bir ceza telakki ederler. Hiç bir ibadet buna istinat etmez; bu cesetler yalnız hususî bir tarzda gömülür.» « İlahî yahut insanî kaideleri (**adat**) ihlal eden kimseler ya idbara yahut hastalığa uğrarlar; eğer cismi latifler çok kızmışler ise, mücrümler ya bir muharebede, yahut bir kaza ile, ve yahut da intihar ederek telef olurlar; kadınlar ise doğururken ölürler. Bu suretle ölenlerin hepsi «fena bir ölüm ile ölmüşlerdir». Onlara tazim merasimi yapılmaz. » — Onların ölüm ahvali, Dr Nieuwenhuisin onların mücrümlüğü dediği şeyi gösterir ve, her halde, görünmez kuvvetlerin onların aleyhine gadablarını gösterir. Bu gadab onları mezarın ötesinde de takip eder. «Hastalıktan başka suretle ölenlerin hepsi tazim merasiminden mahrum kalırlar, ve,

bundan başka, geride kalanların itikatlarına göre **Apu Kesio** de mustakbel hayattan istifade etmezler. Katil olunmuş, kazara ölmüş, yahut, intihar etmiş, muharebe meydanında öldürülmüş kimseler, doğumda ölmüş kadınlar, ölü doğan çocuklar, bunlar iki muhtelif yoldan diğer iki mahalle giderler, orada aynı akibete uğramış diğer betbahtlarla ile birlikde yaşayacaklardır. Bu zavallı kimselerin cestleri koyanlara hususî bir dehşet verir: İşte bundan dolayı onlar adi bir hasıra sarılır ve öyle gömülür.»

«Fena ölüme» karşı olan bu hislere yalnız Borneolarda tesadüf edilmez.

Aşağı cemiyetlerde bu çok vakidir. A Buin (Baigainville), «bir insan ağaçdan düşüp öldümü, onun Oromrui (en korkunç bir cismi lâtifdir) tarafından öldürüldüğüne hüküm olunur. Gazelle yarım adasında, bu suretle ölen kimsenin gömülmesi yasaktır, ve onun ceseti düşdüğü yere bırakılır. Buin de böyle bir adam bulunduğu aynı vaziyette olarak odun yığını üzerine götürülür.»

Borneonun kayanlarında olduğu gibi, «Bougainvillede eceli kaza ile ölenlerde, öteki âleimde de başka bir tarafa ayrılırlar. Bu neviden ölüm (muharebede yahut kazara ölen) son derece alçak bir ölüm atolnur.»

Dawson der ki, Avusturalyada, «intikamı alınmamış ölümler vardır: Yetişkin adamların salgın bir hastalıktan ölmeleri.. genç oğlanın sakalı gelmeden evvel ölmesi, genç kızın bülüğa ermeden evvel ölmesi, yahut bir kaza neticesinde hayatını kayp edenler: boğulmak, ağaçtan düşmek, yılan ısırarak, v.s.» Diğer tabirle, fena ölüm bunları tazım merasiminden mahrum kılar. Yeni Alaman Ginesinde ya katil yahut kaza ile eceli kazaya uğrayanların ruhları kendi felaketlerinin mahalline yakın bir yerde, büyük ağaçlar üzerinde, ikamet ederler, ve oradan geride kalanları korkuturlar. Misyoner ilâveten diyor ki, bakın yerlilerin manevî fikirlerinde ne teşevvüş var: televvüs eden bir kimseyi öldüren ölmiyor da musabin ruhu oluyor. Ben ancak Bengu ahalisinden bahsediyorum. Bunlara göre, musap, yani onun ruhu ölümler şehrine kabul edilmez. Bunların ruhu

istirahatden mahrumdur, ağaçlar üzerinde yaşarlar, ve en fena, hatta domuzların bile istemedikleri meyvalarla gıdalanırlar. »

Cenubî Afrkada, Bassoutaular açlıktan ölen yahut yıldırım çarpan kimseyi «fena ölümle» vefat etmiş atederler, ve ona göre muamele ederler. «Kıtlık musaplarına cenaze merasimi yapılmaz.» M. Cecisalis başka yerde diyor ki: «Bassoutouların açlıktan ölen kimseleri asla gömmedikleri elim vakasını neşr etmeye mecbur olmak bana tesir ediyor. Bu onların dini sistemlerinin bir neticesidir. Her defin **Barimo** (atalar) ya kurban vermek ile olmak mecburdur, bir fert ölüpde hiç bir hayvan burakmazsa, yahut merasim için bunu verecek hiç bir dostu olmazsa defni onlara imkansız görülür. Kezalik, kıtlık yahut temamilen bir yokluk zamanında çok kerre çocuklar görülür ki babalarının cesetlerini bir hendek kenarına sürüklerler ve oraya atarlar.» Asabis tarafından işaret edilen bahse, şüpesiz digerleri de ilave olunur. Bu ölüleri mutâk merasimden ve kurbanlardan mahrum etmeye memnun olmayan, bassontunun bunları gömmeden bile vareste kılması, «fena ölümün» ilka ettiği dehşetin pek büyük olmasından dolayıdır. Cesetlere dokunmaya cesaret edilmez, ve diger taraftan, eger onlar toprağa tevdi edilecek olurlarsa, zümre üzerine tesirlerini his ettirmekte olan içtimaî zümre azasi (atalar) kızdırılır, bunlar toprağı müubit yahut gayrı münbit kılarlar: en eyisi onlarla her türlü münasebatı kesmektir, bundan dolayı onlar hendeğe atılır.

Yıldırım vuranlar da aynı muameleye maruz kalir. Bunları mümkün olduğu kadar çabuk, içtimaî zümreden ihraç etmemek, zümrenin kendisini bu felakete maruz bırakmaktır. Bir insan yıldırım vurmasıyla ölmüştür. «Nerededir o?— Orada vurulduğu yerde. Bunun gibi bir adam köye naklolunmaz.» Ben büyük yoldan iniyordum. Bir çukurda insanlar toplanmıştı onların arasından iki kişi bir çukur kazıyorlardı. Baña yağmurdan ıslanmış ve çamurlanmış bir eski örtü gösterdiler; o bir köşeden kaldırılmıştı; bu henüz daha sıcak olan **Tısai** idi ki, hemen gömülecek idi, onu büyük annesi görmeyecek idi, buradan at ile iki saatlik mesafede bulunan avcı ve babası haberdar edilmiş

ve onu son defa görmeyecekler idi. «Niçin onu bu kadar çabuk kenüz sogmadan ve, akrabasını çağarmadan gömüyorsunuz? — Böyle bir adam köye götürülmez. Niçin? — Çünkü yıldırım gerı gelir, ve köyün diger şahıslarında öldürür.»

Bu korku o kadar büyükdür ki Bassoutoular, yıldırım ile vurulmuş kimselerin imdadına gitmeyi bile göze aldirmazlar. «Bu zavallı adamlar, kendi adetlerine göre evvela temizlikde bulunmaksızın yıldırımın düştüğü yere yaklaşmalarının kendi ika-metgâhlarına ona benzer bir felaket getireceğine inanırlar.»

1912 de alti çocuk ve iki genç içinde kapalı bulunan bir evi yıldırım ateşler. «Onlar kapıyı açamazlar. İmdat diye bağırlar, onların feryadı çok uzaklardan ve uzun muddet işitilir. Fakat hiç kimse onlara yardıma gitmez! Bu zavallı çocuklar ana ve babalarının oradan, bir kaç adım ötede olduklarını biliyorlardı... Evin damı birden çöktü. Bedbahtların bir kaç feryadı daha ve hepsi ondan ibaret. Hiç kimse yanmış eve yaklaşmıyordu., Ehalı, hatta musapların ana ve babası bile mezara gitmeye cesaret edemiyorlardı.» — Bechuanlarda, yıldırım vurmasından bir ağaç düştümü o da «fena bir ölüm» ile ölmüştür: o imha edilir. «Bir şehrin yahut bahçelerin yanında bir ağacı bir yıldırım parçaladı mı, efendi, onun kökünü demir ve ateş ile çıkaracak adamları oraya götürür. Hemen hemen mermer kadar katı, ve tufan zamanından beri kök salmış olan eski bir mimoza ağacının gövde ve dallarını ortadan kaldırmak ufak bir ameliye değıdir; fakat o kadar gayret ve ısrar ile çalışıldı ki nihayet ondan bir iz kalmadı.» Zencilerin bu kadar çetin yüke tehammül etmeleri için, sebebin pek mübrim olması lazım gelir.

Garbî Âfrikada aynı itikatlardan doğan mümasil ameliyeleri buluyoruz. Dahomeyde, « kum yığınlarını geçerken boğulan kayıkcının ölümü Hou (kum sadefi Fetişi) tarafından verilmiş bir mücazat telakki olunur. Musabın cesedi sahilde kumluğa defn olunur, hiç kimse onu denize atılmış demez. » Nassilerde « intihar eddiler, bizde köpeklere yapıldığı gibi gömülür — Çünkü burada bütün köpekler yenir — . Kaza ile ölüm, ister bir yerden düşerek, ister yılan ısırarak, yahut ister her hangi

bir diğler sebep ile olsun, kötü bir periye isnat olunur, ki mu-sabına cenaze merasimi yapılmak suretile onu kızdırmamak la-zım gelir; yoksa o aileden diğler birini öldürür. Bundan dolayı kaza neticesinde ölenler mezarcular çağrılmaksızın merasimsiz gömülür; başları tıraş olunmaz, zira Mossiler bunların allah tarafından saçlarla çağırıldıklarını söylerler. Mezar kazılır, onlar gömülür, ve her şey söylenmiş olur. »

Waniaturnlerde, « eğer bir kimse yıldırım çarpmasından ölürse, o kimsenin sihirbaz olduğundan dolayı bu ceyaya ogra-dığna hüküm olunur. » Nihayet Fransız kongosunun fanların-da, papas Trilles büyük bir dikkatle « fena ölüme » ait maşerî tasavvurlarla adetleri topladı. « Hiç bir kimse birine yıldırım çarpmasını kaza olarak kabul etmez. Hiç bir halde, başka yerde olduğu gibi borada da, böyle bir şey kaza telâkki edilmez.. yerlilerin dediğine göre bir **Eki** nin ihlâli daima bir felâkete sebep olur. Yıldırım çarpan kimsenin cesedi gömülmeden yahut Fetiş hizmetleri yapılmadan evvel, fetişli o ölümün nedni ileri geldiğini araştırması ve hangi Eki nin ihlal edildiğinden dolayı o adamın çarpıldığını bildirmesi lazım gelir. Bu birinci muamele yapıldıktan sonra, biri fert için diğeri kabile, kılan ve hususile ölünün ailesi için olmak üzere iki ceza daha icap ider.. aile hepsi ve mütesaviyen mütekeffil olarak reislerle temsil edilmiş olduğu halde, tediye eder; kabilede hepsi mütesaviyen ve mütesaviyen mütekeffil olarak kabile reisi tarafından temsil edilmiş olduğu halde tediye eder.

«İkinci bir ceza da ölü aleyhine icap eder. Madem ki o bir **Eki** yi ihlâl etmiştir, cezasını görmek lazım gelir; daha evvel cismi latif bir yaşayana verilecek olan en şiddetli cezayı tat-bik etmiştir: Cürüm ancak ölü tarafından keffaretlene bilir. Bu sefer kabile mütekeffilen mes'ul olduğu için, tayin edebile-ceği en şedit cezayı ölüye tayin eder. Evvela cenazesine mas-raf etmemek, sonrada vefatdan sonra yapılması lazım gelen merasimden mahrum kılmak. Kulubenin içinde kadınların mev-taları müstesna olmak üzere, bu adam için hiç bir dans, hiç bir nagme yapılmaz. Onun ceseti ormana götürülür cenazeye

mahsus olmak üzere hiç bir merasim yapılmaz, sonra onun etlerini çabuk parçalamak için bir karınca yuvasına gümülür.. Onun kafası geçmişlerin kafası ile birlikde saklanmaz, ve bu suretle onun hatırası yavaş yavaş kaybolur.. Kaza ile ölüp de kafaları bulunamayan kimselerin hepsi böyle muamele görülür.» Hulasa, « Fecî ölüm bir insana isabet etti mi aynı darbe onun içtimaı zümresini de matrut kılar. Maksat, kendi üzerine görünmez kuvvetlerin gadabini celp etmemek olduğu için, hemen o uzaklaştırılır. Yeni ölünün kendi zümresile münasebetlerini mutat üzere tanzim eden cenaze merasiminin ilgası, ve şüphesiz fânilerin onu karınca yuvasına gömmeleri adeti bundan ileri gelir. Onun etleri kemiklerinden ne kadar çabuk ayrılırsa, müteveffa da o kadar çabuk kat'ı şerâtine dahil olur.

IV

İş böyle olunca, « fena ölüm » e çok yakın olupda, hemen hemen musap olacak iken, taliin sevkile yahutda ulvî bir cehit vasıtasıyla hayatlarını kurtarmış olanlara karşı nasıl bir his duyulur? Onlara yardıma gidilirmi, halasına koşulurmu, yakalamaya yaklaşmış olan ölümden onları kurtarmak için ne mümkün ise o yapılacaktır? Öyle görünüyor ki, mukavemet edilmez insanî bir incizap hissi bunu yapıdırır. Hemen daima mukavemet edilmez bir korku ve dehşet hissi, iptidaiyi bilhassa aksini yapmaya sevk eder.

Böylece, kamtckatka da, vaktile eger birisi kazara suya düşerse Sudan kendini çıkaracak olursa, yerlilere göre büyük bir günahdır **(Sunde)**. Madem ki onun mukadderati suda bogulmaktı, onlara göre, bu ölümden kendini kurtarmak haksızlık olur. Bundan dolayı hiç bir yerli onun artık kendi evine girmesine müsaade etmez, artık ufak bir gıda parçası ona verilmez, artık kadın bulamaz; artık citti ölmüş at olunur. Ounun artık taliini uzaklarda araması lazımgelir, yahut, eger memlekette kalırsa açlıktan ölür. Eger biri, digerlerinin yanında suya düşerse, onlar artık onun sudan çıkmasına musaade etmezler: bilakis onu suya batırmak, ve ölümünü temin etmek içie kuvvet istimal ederler.»

Bundan daha gayri insanî ve daha zalımı bir hareket tehayyül edilebilirmi ? Bununla beraber, zavallî ölüm tehlikesine maruz olmadan bir dakika evvel, onun arkadaşları, erzak, levazım, melce, v.s yı onunla paylaşmaya hazır idiler, eger muhtaç olursa onu mudafaa etmeye, eger düşman bir zumreden birisi ona bir haksızlık yapacak olursa intikamını almaya, hulasa, ona karşı bütün digerlerine olduğu gibi, bu cemiyetlerin ilzam ettiği sıkı tesanütün müteaddit mükellefiyetlerini ifaya hazirdırlar. O kazara suya düşer ve boğulacak olur : derhal korkulur ve nefret edilir bir hal alır. Yalnız onun imdadına koşulmada acele edilmez değil, belki, eger kurtulacak gibi görünürse, men'edilir; eger suyun yüzünde tekrar gorülecek olursa suya batırılır. Bununla beraber eger yaşayabilecek olursa içtimâî zümre onun ölümden kurtulmasını kabul etmek istemez. Artık o tanınmaz. Atılmış bir uzuvdur. Onun telkîn ettiği hisler, ona edilen muamele orta zamanın aforozlanmalarını hatırlatır.

Bu neviden olan hallerin « fena ölüm » e temामile makis olduğundan dolaydır. Bu vakıada iptidâî zihniyeti korkutan şey, bizzat ölüm değildir, ölüme refakat eden maddî ahvalde değildir: görünmez kuvvetlerin gadabini, ve bu gadabın cezalandıracağı hatayı ifşa etmesidir. İmdi, bir adam kazara helak olmak tehlikesine maruz kaldığı vakit, o kimse deha evvel ölmüş gibi bu ifşa okadar vazıh okadar katıdır: içranin ikmal edilmemiş olmasının ehemmiyeti yoktur. Onu kurtarmaya yardım etmek, onun cürmüne iştirak etmektir, ve kendi üzerine aynı felaketi celp etmektir. İptidâî buna cesaret etmez. Yıldırım çarpmasıle yangın çıkmış bir evde yanan bedbaht çocuklar hatırlanır: iki adım ötede bulunan ana ve baba içeriye girmek cüretini gösteremediler. — Mahkum tarafından, ölümden kurtulmaya çalışmak, görünmez kuvvetlerin gadabını artırmakdır ki ihtimal kendi akrabaları üzerine gelir. Ohalde onun ölmesi lâzım gelir. Kaza — hiç bir şey kazara olmayacağından dolayı bir kaza degildir — kendiliğinden olan bir nevi işkenceye muadildir. Bir çok afrika cemiyetlerinde tıpkı işkence filan şahısdâ ikamet eden şerir umdeyi ifşa ettiği gibi, burada da

kaza insanin görünmez kuvvetler tarafından mahkum edilmesini icap eden hatasını meydana koyar. Her iki halde, bu muthiş ifşa, o dakıkada aynı hissi icap eder. Bir saniyede bir arkadaş, bir dos, bir akraba, olan insan, bir yabancıya, bir düşmana dehşet ve kin tilkin eder bir hale inkılap eder.

Stellerin müşahedesi yalnız ona munhasır değildir. Diğerleride aynı vakayı gösterdiler. Meselâ, Nansen der ki: «onlar (Eskimolar) denizde bir kazaya uğrayan bir kimseye imdat etmezler, göya ölüme yaklaşmış gibi olurlar, çünkü eger ona dokunurlarsa ihtimal kendilerinin de öleceklerinden korkarlar.» Nansen, onların insaniyetsizliklerini, umumiyetle, cesetle temas etmeden korkmadan ileri gelmek suretile izaheder. Bu tefsir, ihtimalı gözüke bilir, çünkü o bizim düşünme ve his etme tarzına çok yakındır. O okadar sahlı değildir, ve ben yalnız Stellerin müşahedesini te'yit ettiği için vaktayı zikir ediyorum. Bunun gibi şarkı cihetindeki groenlandallar hakkında g. Holm yazıyor. « Onlar bir cesede dokunmaktan o kadar korkarlar ki eger bir kaza vaki olursa, musaba dokunmak yahut imdat etmek meselesi yoktur, o anda hemen ümit olmadığına hüküm ederler. Sinarkak, nisan iptidalarında bir gün bir buzlu sahile çıkmak üzere iken sandalı devrildi. Kayıktan kendini kurtara bildi, fakat derhal hemen battı. Kaza vukubulduğu vakit buzlu sahilde bulunan onun babası ve diğerleri ona muavenet etmek için kendi kayıklarına koşdular, fakat o batınca ona yardımda bulunmaya teşebbüs etmediler, halbu ki onu pek kolay görebiliyorlardı ve ona bir kürek uzatmak gayet kolay idi». Bu müşahedenin tafsilatıda isbat eder ki, musabın babasını ve diğer orada bulunanları hareketsizliye sevk eden şey, cesede dokunmak korkusu değildir, belki bizzat kaza ile vücade gelmiş olan sirrî ifşadır. Çünkü, suda bogulan adama bir kürek uzatmak kafi idi. O kurtulmuş olurdu, ve artık ceset olmazdı. Fakat görünmez kuvvetler tarafından tayin edilmiş olan cezaya nasıl mümanaat edilir? Yine Holm der ki « aynı geçitte bir kızak ile seyahat eden biri yarığa düşdü, biz onun sudan çıkmasına yardım ettik

biz onun akrabası tarafından kahramanlık yapmış telakkı edildik.» Eşkimoların görünmez kuvvetlerine tabi olmayan bayazlar için bu her halde mümkün olan bir kahramanlıktır. Onlara göre ise hüküm istinaf kabul etmez. Hatta kendi çocuğunu kurtarmak için bile olsa bir baba kazanın ifşa ettiği hükme karşı meydan okumaya, ve böylece bütün içtimaî zümrenin selamet ve ihtimal mevcudiyetini tehlikeye kuymaya cesaret edemez.

Buna temamilen benzeyen vakiaları cenubî Afrika cemiyetlerini tetkik eden ilk müşahitler nakiletmişlerdir. Mesela, fanderkempın naklettiğine göre, kafırlılar, «ölen biri bazı kerre herkes tarafından terk edilir, ve ola bilir ki o tekrar zuhur eder, o halde onun ikinci defa ölüme maruz bırakmak lazım gelir. Bu kadar garip bir hareketin sebebi olarak hurafeperest bir itikat söylerler. o itikada göre eger o ölüme maruz kalandan kurtulmazsa bir hastalık yahut diğeri bir felaket musaplarını çoğaltır. Aynı sebepten dolayı bogulma yahut diğeri bir ölüm tehlikesine maruz kalana asla yardım edilmez, fakat eger azap feryatları çıkaracak olursa, mümkün olduğu kadar çabuk ondan ayrılırlar, yahut ölümü ikmal etmek için ona taşlar atarlar. Hatta çalışan kadınlar, her kesin kaçdığını görmek, ve herşeye karşı terk edilmiş olarak yardımsız kalmak korkusile bağırmanmaya mecburdurlar.» Her ne kadar kâşifler biraz farklı manada tefsir etmekle beraber, bu son muamele bütün bütün başka bir mahalde, ingiliz Kolombiyasında Tlinkitlerde müşahede idilmiştir. «Bu çok kerre, bizim ikametgâhımıza yakın tepenin üstünden bir çok istikametlerde acınacak inilti işitiyordum. Sebebini Tlinkitlerden sordum, ormanda doğurmak üzere bulunan bir çok kadınlar bulunduğu cevabını verdiler.. Mazeret olmak üzere o halde «kirli» olduklarından dolayı kimsenin onlara yardım etmeyeceğininide ilave ettiler. Böylece kendi kendilerine terk edilmiş olarak, o kadınlar ormanda, kışın ortasında, yağmurun altında yatıyorlardı, onların dayanılmayan feryatları tek bir kalbi bile merhamete getirmiyordu. Nihayet Salomon adalarında, «Eger mukaddes bir köpek balığı bir insanı yakalamaya teşebbus edip de, nihayet o adam balığın agzından kurtulmaya muvaffak olursa yerliler o kadar

kızarlar ki balığın onu yemesi için onu denize atarlar.» Onların maruz kaldıkları korkuyu izah etmek için, köpek balığının «Mukaddes» olduğunu farz etmeye hacet yoktur. Ölüm tehlikesine maruz kalan kimsenin onlara göre, Eskimolara ve Kafırlılara olduğu gibi, görümez kuvvetler tarafından geri alınmaz bir surette mahkum olması kafidir.

V

Bir kimseye isabet edipde aynı zamanda ona muaveneti men'eden, ve onun ikmal edilmesini emir eden «kazalar» yahut «felaketler» içinden, ilk sıraya, Fiji adaları gibi bazı cemiyetlerde, deniz kazasını koymak lazım gelir. Kaide «sağ kurtulmuş» olanın öldürülmesi ve yenilmesi idi. «Deniz kazasından kurtulmuş olan kimseler, yenilmiş olmak için kurtarılmış farz olunur, ve böylelerinin hayatta kalmalarına müsaade edildiği pek nadirdir. Geçenlerde, Wahayada, kayıkları denizde kaybolmuş olan on dört yahut on altı adam pişirilmiş ve yenilmiştir.» Bir reis ve onun adamları karaya yakın sığ bir kayalıkta balık avlıyorlardı, onlara pek yakın bir yerde bir kayık kazaya uğradı. Avcılar, batanlardan kalan şeylere yaklaşarak «bize eyi bir yiyecek çıktı dediler.»

Reis ki hıristiyan olmuşdu, « Bu adamlardan hiç birine dokunmayacaksınız; görüyorum ki onlar yaşıyorlar, dedi. — O, hayır, onların ölmesi lazımdır: onlar denize düştüler» diye cevap verdiler» . — « Ovalanyaya ait olan bir kayık yelken açarak Guya gidiyordu, yolda devrildi. Tayfalar, kuyığa sarıldılar, ve gitmek istedikleri adaya doğru giden akıntı bunları oraya götürdü. Sağ ve salim adaya vasıl oldular; fakat, yazıkki yerlilerin tabirince, « yüzlerinde kirli su vardı». Karaya çıktıkları vakit, eger yolda başlarına bu kaza gelmemiş olsaydı kendilerine hoş geldiniz denecekti. Kumsal sahile çıkar çıkmaz tepelenip öldürüldüler, ve pişirilip yenildiler. »

Bu kadar zalımâne, ve görünürde izahı kabil olmayan bu adete şahit olan misyonerler, bunun sebeplerini ve menşeyini ara-

madan geri durmadılar. M. Watehous der ki «denize düşenleri öldürmek tanınmış bir müessesedir, ve yalnız yerlilerin zalımlığından ileri gelmiyor. Bu daha ziyade bir terbiye mahsuludur. Suda « hayatını kurtarmaya uğraşan » bir adam görülür görülmez, derhal fırın hazırlanır, o arsa pişirilir. Benim tatkikatıma göre bu vahşî adetin musapları Fiji adalarının yerlileridir: Yalnız onların talisizlerine bu zalım ceza tatbik olunur. Ficililer denize düşenleri allahlar tarafından terk edilmiş telakkî ederler: onları bogazlamak bu allahları memnun eder, ve hatta zarurî görülür. Buna mukabil yabancılara yardım edilir. Fici adalarında, Tonga adalarında denizde boğulmuş yerlilerin çocukları vardır». Papas Yosef Ehevron'da yazıyor: «Ben oldukça malumatli kimseler tanırım ki onların nazarında, fırtınanın karaya attığı zıvalı denize düşenleri, kendi analari yahut babalarıda olsa yemek, bir hak olmaktan ziyade dinî bir vazifedir; bunu muktedir oldukları zaman Avrupalılara karşı bu garip vazifeyi ifa etmek için hatta kayığın karaya düşmesini bile beklemezler.»

Denize düşen bir Fici adalı, eğer yüzerek sahile çıkarsa orada kendini bekleyen akibeti bilmez değildir. Papas Lyth, sahile çıkıpta kendini gizlemek çaresini bulan bir denize düşenin hikâyesini anlatır. «Nihayet bir yerli tarafından bulundu. Ona katî karar ile geldi, ve şehre kadar onu takip etmede ısrar etti, halbuki öteki reisin kendi vurudundan malûmatı oluncıya kadar yolun üzerinde kalmayı çok terçih ederdi.. Şehre geldikleri vakit, ehali kendi musapları üzerine hemen toplandılar. Onun gözlerine dokunarak: «Evet tuzlu su» derlerdi, yani : «sen denize düşmüşsün : seni öldürmemiz lazımgelir.»

İmdi denize düşeni öldürmek, misyonerin gayet eyi gördüğü gibi, kimsenin vaz geçmeye cesaret edemiyeceği dinî bir mükelleyettir. Aynı umde mucibince, denizde kayp olmuş bir kayıkta bulunan eşya, şayet fevkalâde olarak hayatta kalmış olmuşa artık onun sahibine ait olmaz. Lamalomadan bir vapur bir kaç hiristiyan kayıklarla beraber yelken açmış giderken, denize düştü. Küpeştede bulunanların hepsi, gemiden ayrılmış olan balansıyenin üzerinde kurtuldular. Hiristiyanlar felaketi öğrendiler, sa-

hile çıktılar, ve papazın kayığının akıntı ile oraya götürülmüş olduğunu gördüler. İçinde bulunan hasır ve diğer eşyayı çıkardılar, ve onları sahiplerine iade ettiler. Fakat beriki bir zaman onları almaktan imtina etti. Bunun Fici adetine pek munafı olduğunu söyledi. » İhtimal işi hiristiyanlarla olduğna, ve kendi denize düşenin ölümle cezalandırılmayacağına bakarak kendini bahtiyar at ediyordu. Her halde, kayık ile kayıp olmuş eşyayı alırsa, kendi hatasını daha ağırlaştıracağından, ve kendi üzerine yeni bir musibet celp etmesinden korkuyordu.

Malum olduğu uzere buna benzeyen adetlere bir çok adalı deniz ahalesinde de tesadüf olunur. Sir Sipenser sain - john, der ki : « bu tarafda (borneo) çok vahşi bir âdet mevcuttur. Denize düşen gemilerin tayfaları felaketin vuku bulduğu kit'anin reisine âit olur. » Adetin sirrî vasfı bilhassa yeni zelandada görülmüştür. « dost olsün yahut akraba olsün bir köyün açıklarında denize düşüpde sahile kadar gelmiş olanların bakiyye kalan ne olursa olsun her şeyi hatta sandalı köyün ehalesine ait olur, hatt sandalin tayfası sağ ve salim topraga çıkmış olsalar bile, ve hatta köy ahlisinin resmi daveti üzerine, ihtimal matem merasimine iştirak etmek için, doğruca köye gitseler bile iş yine böyle olur ! fakat hepsinden fevkalâde olan şey şudur ki, zavallı insanlar ellerinde intikam silahı olarak intikam alıncaya kadar bu garib kanunun bir hakaretini ilk his edenler olacaklardır »!

Colenso, ne akla ve nede insaniyete yakışmaz, denen meşhur püsturu ele alarak bu adete karşı okadar hayret göstermiyor.- Fakat yukarıda geçen vakaların nurile bu âdet makuliyete inkilap edecektir. Kaza denize düşenlerin görülmez kuvvetlerin gadabına musap olduklarını, ve onların bir hatayı şüpesiz cezalandıracaklarını ifşa etmiştir. Vazife bunlardan içtinap etmemektir: bu, hem bu içtinap tehlikesini edinenler hemde böylece ihtimal daha ağır olarak kendi başlarına gelecek bir felaketin tehdidi altında bulunan denize düşenler içinde tehlikelidir, çünkü asıl maruz kalanlar kefarettten alıkonulmuş ve men'edilmiştir. İmdi, bunların mallarından mahrum

edilmesi lazım gelir. İyi bir niyetlede olsa her türlü yardım müdahalesi onlar için uğursuzdur, ve bu yardım kuvvetle olmayı icap ederse kendileri onu ret ederler. Makbul olan yalnız bir müdahale vardır ki oda kendi aleyhlerine olan hükmün icrasını temindir - netekim Eskimolar kendini kurtarmaya uğraşan yarı buğulmuş zevailıları suya batırırlar.

Kendisini rüyasında düşman bir kabilenin eline düşen, ve ertesi sabah doslarına kendisini kazığa balayıp mahpuslara tatbik edilen cezanın yapılmasını rica eden bir yeni fransa yerlisi hatırlanır. Onun dosları ona bu bu hizmeti iyfa etmeden geri kalmazlar ve o okadar yanıklara maruz kalır ki onların iyileşmesi için altı aydan fazla bir müddet lazım gelir. Fakat o eyer kendini rüyada bir felakete maruz kalmış görür, ve rüyada sahi olursa, kendini görünmez kuvvetler tarafından mahküm olmuş telakki eder. Dosları bu hükme maruz kalmada ona yardım ederler. Pekiyi! denize düşmek, düşman tarafından elde edilmiş olmak gibi, görünmez kuvvetlerin gadabını bir ifşadır. Binaenaleyh, denize düşenin menfaati ve vazifesi onun mallarından mahrum edilmesini ister. Bu hususda ona yardım dosları için bir mükellefiyettir. Görünüşe rağmen, onların hareketleri « akla ve insaniyete muvafık » dir.

Kezalik, bu âdet yalnız denize düşme halinde lazım gelmez. Her ağır kaza, ve bil'hassa ölüm bu adeti ika ettirir. Mesela, yeni zelandanın Maorilerinde, «bir reis öldüğü vakit bir **Taüa** (bir yağmacılar kafilesi) gelirler, va âileyı nakadar yiyecekleri ve diger ev eşyaları varsa hepsinden soyarlar, yerdeki mahsulatı şökerler, evin içindeki domuzları mızrakla öldürerek zapt ederler yahut götürürler. Eyer, tesadüfen, âile böyle malından mahrum edilmemiş olursa, hakaret (yani kendisini onunla işgal edemediği vakıası) sebebinden dolayı olduğu kadar, riayet ediimesi lazım gelirken ihmal edipte bir tabuyu ihlal ettiği sebeble, bu itibarsızlıklardan dolayı son derece müteessir olur. Bunun gibi, citti yahut mefruz her hangi bir tabunun, bir hatanın yahut bir kusurun ihlali halinde, **Taüanın** geleceğine emin olunur, ve onun ziyareti pek çok kerre dosca olur: kafile çabucak mücrümun

en yakın akrabalarından ve komşularından tereküp eder. Zira mademki onun cezaya uğraması ve malından mahrum olması lazım geldi, bunun başkaları tarafından yapılacak yerde akrabaları tarafından yapılması daha eyidir. Bu suretle onun malı temamlle yabancılara geçmiş olmaz.»

Bu müşahede bilhassa kıymetlidir. Yalnız yukarıki vakiayı te'yt etmekle kalmaz: onun manasında meydana kor. Colenso tarafından kullanılan tabirlerden **Taüanında** zarurı telakki edildiği, ona maruz kalan ailenin bir felakete ve ya ölüme uğramış, ve yahut bir tabuyu ihlal etmiş olduğu çıkmazmı? her iki halde adetin sebebi aynıdır, çünkü her ikisi aynı maşerî tasavvurları tezammün eder. Felaket bir kusurun ifşasıdır: O bir kusura muadil olur, binaenaleyh kusur gibi keffaretlenmesi icap eder.

İstimplakin ilk zamanlarında, **Taua** âdeti yerlilerce olduğu gibi beyazlara da tatbik olunurdu, ve tabii onlar bundan hiç bir şey anlamazlardı. 1827 de Earle yazıyor: «Bu felaket (bir yangın) bize onların vahşi âdetlerinden bir diğerini öğretti, bir ferde yahut bir cemaate bir felaket geldiği vakit, kendi kabilesinin doslarında dahil olduğu halde, herkes onun üzerine üşüşür, ve nesi kalmış ise onuda soyarlar. Bir zavvallı balık zıpkınla vurulur vurulmaz etrafına üşüşen diğer balıklar tarafından parçalanıp yendiği gibi, yeni Zellanda da bir reis öldümü onun dosları dul kalan karısının ve çocuklarının malını yağma ederler, bu sefer bunlarda kdndi kölelerine fena muamele ederek onları öldürürler, o suretle ki tek bir felaket bir çok zulumlerin menşei olur. Yangın esnasında bizim yerli müttefiklerimiz en tetik ve en usta hırsız olduklarını gösterdiler; halbuki bizim bütün mallarımız onların âdeta ellerinde olduğu halde hiç bir şeyimiz kayıp olmamış idi».

Burada bir hırsızlık mevzu bahis olmadığı pek vazıhtır, netekim her denize düşen soyulduğu vakit yağma mavzu bahis değildir. Yeni zelandalılar kendi akrabalarına karşı mükaddes bir vazife ifa ediyorlar, ve eger bunda kusur ederlerse, onların itabına yahut hatta daha fenasına müstahak olacaklarına inanir-

lar. Felaket, tabuyı ihlaleden dolayı görünmez kuvvetler tarafından musap olan insanlar dolayısıyla avrupalıların tehlikeli bir mevkide kaldıklarını ifşa etmiştir. Bunları o vaziyetten çıkarmak için, hükmün sonuna kadar icra edilmiş olması lazım gelir. Ve onların dosları onları soymak için fazla gayret sarf etmeyecektir.

M. Elsdon Best da mümasil vakialara şahit olmuştur. Der ki: «Eski **Muru** adeti pek çabuk kayp oldu; fakat evvlece temamlı riayet edilirdi. Bunun muhtelif tarzları vardı. Mesela eger birisi bir kazaya yahut bir felakete uğrasa, onun kabilesinden bir grup teşekkül eder, ve onu ve akrabalarını menkul eşyalarından soyarlardı. Bu vakia bazı kerre de bir kimse öldüğü vakitte tatbik edilirdi: bu halde onun ailesi yiyecekden, v. s den mhrum kalıdı... Gasip grup zabt ederler, ve götürürler, ve çok kerre pek kaba bir tarzda hareket ederlerdi.»

«Biz bu küçük ormanlık kbyde, **Muru** yahut **Kai taonga** denilen eski bir adette hazır bulunmak fırsatını elde ettik: bir felakete musap olan bir şahısdan yahut şahıslardan bir zarar talep etmek yahut kuvvetle almakdan ibarettir. Bu küçük köyden bir genç kız bir kaç gün evvel bir cebir muamelesine musap olmuştu: bizim arkadaşlarımız bir zararı ziyanı talep ettiler. İnsanların bir felakete musap olmak imtiyazından dolayı, bir şey tediye etmeye mecbur olmaları, işte bir Maorinin o kadar sade gözükmele beraber, bir avrupalıya göre haledilmesi oldukça müşkül bir meseledir.» Bununla beraber, haledilmez değildir. M. Elsdon Bestin **Muru** su pek bedihidir ki Earle ve Colenso tarafından çok vazih ibarelerle yazılan **Taua** dan başka bir şey değildir, çünkü bunların zamanında adet temamlı tatbik olunuyordu. Adet o kadar az esrarengiz dir ki Colenso manasını gayet iyi gördü, ve bizzat kendisi, pek doğru olarak, bir tabunun ihlaline mutaallik cezrlara raptetti.

Düşman eline düşmek, haps edilmek, netice itibarile, denize düşmek, yıldırım ile vurulmak, v. s gibi bir felakettir. Bu felaket, ötekiler gibi, şüpesiz, musabın bir hatasından dolayı kızmış olan görünmez kuvvetlerin gadabını ifşa eder. İmdi,

onun nazarında aynı hissiyatı telkîn eder. Mesela, Yeni Zelanda da «bir köle mahir yahut tetik, ve yahut zanaçt sahibî olup, yeni efendisinin hizmetinde de gayret gösterirse, yükseleceğine ve nüfuz kazanacağına emindir. Fakat, kendi kabilesinde mertebesi ne kadar yüksek olursa olsun, kabilesine avdet imkânı olduğunu kabul edelim, asla ufak bir itibar tekrar ihraz edemeyecektir... Eğer düşünülürse, bu cihet kolayca anlaşılacaktır, onun kabilesinin fikrine göre, onun esirliğe düşmesi **atua** (cismi latifler) nin gadabı neticesidir. Esirliğe düşünce, kendi **tapu** (sırrı hasiyet) sini kayp etmiştir. Ona acımak, onu eski mertebesine çıkarmak, kendini **atua** nin gadabına maruz kılmaktır, halbu ki Maori her şeyden fazla bundan korkar.» Earle daha evvel demişdi ki «Eğer bir esir kurtularak kendi memleketine gelirse, orada ona hakaret ile muamele olunur.» — Bunun gibi Şimalî Amerikada, «Eğer bir milletten biri, hatta muharıp, haps olunup da, kendilerine kabul edilmiş yahut esir edilmiş olarak affedilir, ve bundan sonra, hangi akrabalarının yanına kaçıp kurtulmaya muvaffak olursa, bunlar onu asla kabul etmezler ve artık onu kendilerinden biri saymazlar.» — «Eğer kabileden bazı kimseler haps edilipde esirliğe düşmüşler, ve hiç dönmemişlerse (Shimskians, İngiliz kolombiyasında) onlar milletin itimadını kayp ederler. Diğer taraftan, yerliler, komşu kabileden mahbus olan kendi akrabalarını serbes bırakmak için, onların yanında haiz oldukları nüfuzu asla istimal etmezler.» Bunun sebebi kolayca görülür. Yeni Zelandalılarda Colcensonun pek iyi temyiz ettiği, her tarafda iptidai zihniyete kendini ilzam edemeyen şey budur.

Bunların nazarında felaket vaziyeti değiştirir. Buna maruz kalan aynı zamanda manende sukut eder. Görünmez kuvvetlerin gadabına maruz kalmak, bu kendi akrabalarını içtimaî zümre için bir tehlike olur. Bundan çekinilir. Mesela misyonerler Tanna (Novvelle-Hebrid)da avvela eyi kabul edildiler. Fakat bir çok felaketler onlara isabetetti «yerliler onlara hastalandıkları zaman merhamet ettiler; fakat ondan sonra onların söylediklerini dinlemekten yahut yeni din ile alakadar olmaktan kendilerini

temamile uzak bulundurdular. Mürebilerin hastalanmasını ve içlerinden ikisinin ölmesini, kendilerinin başlıca allahları olan Alemanin gadabına atf ettiler, ve bundan kendi allahlarının mürebilerin allahlarından daha kuvvetli olduğu neticesini çıkardılar. Bundan dolayı misyonerler, bir çok ayalar terk edildiler, ve çok kerre pek sıkıntı içinde kaldılar.»

Res est sacra miser. Bu düstur, **sacra** kelimesine tam manası verilmek şartıla, iptidainin bir felaket karşısında duyduğu ve tesavvur ettiği şeyi dogruca ifade eder: « hürmet ve riayete müstahak » değil, belki « ona yaklaşılmaması ve dokunulması yasak edilmiş hususî bir hale onu kuymak » dır. Misyoner Easalis bu mefhumu ifade etmek için iyi tabirler buldu. Derki « yerlilerin dilinde **seadet** ve **halisiyet** müterediftir. Bir Bassutu kalbinin **kara** yahut **kirli** oldugunu söylediği vakit kalbinin **pis** yahut **kederli** olduguna işaret etmiş olur; ve kalbinin **beyaz** yahut **temiz** oldugunu süylediği vakit tek bir izah anlatır. oda ya masumiyet yahut sürurdur. Bizim ilk hıristıyan yaptıklarımız, keder zamanında mukaddes lavhaya yaklaşmanın asla hurmetsizlik olmayacağını anlamıyorlardı... İnsaniyetin müptela olduğu bu ıztırap ve her nevi kazalardır ki bir **levis** telakki olunur, ve o ismi taşır. »

VI

Hemen hemen her tarafda, iptidai cemiyetlerce, hastalık ağırlaştığı ve uzadığı vakit bir kirlilik yahut bir mahkûmiyet hâlini alır. İmdi hastalığa tutulan kimseye **Res sacra** nazaretle bakılır. Ona bakılmaktan vazgeçilir, ve ona karşı bize göre insaniyetsizlik denilecek bir kayıtsızlık gösterilir (halbuki hakikatte bir korkudan başka bir şey deyildir); nihayet, O terk olunur. Hastalara karşı olan bu muâmele çok kerre müşahitleri şaşırır. Mesela papas yumilla, sıkıntısını şu tabirlerle ifade ediyor: « ben hiç bir vekit, bir taraftan ana ve babanın kendi çocuklarına karşı büyük muhappetin, ve karı kocanın

yekdigerine karşı gösetrdikleri şittetli yahut hafif sevginin, diger taraftan aynı şahıslar hasta oldukları vakit onlara gösterilen tam bir kayıtsızlığın yerlilerin kafasında (ben burada tetkik ettim bütün milletlerden bahis ediyorum) nasıl itilaf ettiğini asla öğrenemedim.

Bundan başka : bukadar vahşi ve bukrdar insanıyetsizce kayıtsızlığın, onların gömme ve cenaze merasimi ânında yaptıkları inanılmayacak derecede olan o göz yrşları, o inlemeler o çok şiddetli elem tezahuratıle nasıl telif etmeli ?

Bu hal okadar ileriye giderki, hasta yahut ölüm halinde bulunan kimse, evin efendisi yahut hepsi ona âit olan ehemiyetli bir âile reside olsa kimse onunla meşgul olmaz. Ysteryesin ister yemesin ister içsin ister içmesin kimse ona ihtimam etmez. Mecusilerin hali, onların ya hissiz yahut hastanın ölümünü arzu ediyorlar zannını verir. Halbuki ne öyle, nede böyle olmadığı meydandadır. Yemek zamanı geldiği vakit, hastanın yattığı yatağın önünde, diyerlerine verilecek yemekleri getirip korlar. Yiyormu ? eyi. Eyer yemiyorsa, oda iyi. Bütün hastalığı esnasında zavallı hasta ne kendisine teselli verecek bir söz işitir, nede kendisini bir lokma yemeye teşvik edecek bir adam görür... benim mubalaga ettim zan olunacaktır; fakat ne diyorsam, benim sözlerim bu merhametsiz muhitin namkörlük kuruluşunu gösteremeyecektir. »

Bununla beraber papaşYumilla bu hissizliğin ancak zahiri olduğunu biliyor. Yerlilerin muayyen bir andan itibaren kendi hastalarına hiç bir itina göstermemeleri ya bu ihtimamların onlara göre hiç olmazsa faydasız, yahut onların incizaplarından daha şiddetli bir ihtimamın hastalara edilen muâmeleye muhalif olduğundan dolayı lazım gelir. Filvaki bir çok kabilelerde vaki olan şeyde budur. Paraguayada «hasta ister en aşa sınıfa ait olsun yahut hürmet edilen korkulan reis ve ya baş olsun hekim fazla ihtimam göstermez ve diyerleri de daha ziyade takayyüt etmezler. Hasta ister uyumasın ister uyusun, ister yesin ister yemesin ehemmiyeti yoktur. ona diğerlerinin yediğinden bir az verilir. Eğer iştahsızlıktan istemezde: «Aç değilim» derse, ısrar edilmez..

Ev'in ehâlisinin gösterecekleri muhabbetin azamisi, hastanın yüzüne konan sinekleri kovmadan ibaret kalır. Eğer her kesin çıkardığı: **Ay!** feryadile inlerse, ona mahabetli bir kaç söz sarf olunur..» Bu şehadete göre Oregone yerlilerinde olduğu gibi ihtimamsızlık tam bir haldedir, fakat bu kayıtsızlıktan ileri gelmiyor, çünkü hastaya karşı etrafındakilerin mahabbeti biraz vaki oluyor. Spix ve Martius hastaların yiyeceklerini hiç düşünmediklerini sadece kayt ederler. «Bir çok hastalıklara tatbik olunan en tesirli çare tam bir pehrizdir; onlar pehrizi son dereceye çıkarırlar, çok kerre hat hastalıklarda fazlasıyla yaparlar, fakat buna mukabil hasta müzmin marazların altında ölür.» Fakat fon Martius diğer bir eserinde yerlilere göre hastalığın «şeytanî mahiyeti»nden bahs ettikten sonra, onların hastalara karşı olan vaziyetlerini gösterir, ve sebeblerini işaret eder. «Hastalığın sebebi temâmile meydanda olmazsa, hastalığa tutulan kimse artık başka bir mevcut telakkî olunur, ve ailesile esgiden olan münasebeti kalmaz: Hasta düşman kuvvetlerinin eline düşmüş, tasarrufuna girmiş olur. İztirap çektiği ağrıdan onu, ihtimal bazı tıbbî kuvvetlerle beraber, yalnız kendi kuvveti kurtara bilir. Ona temas endişeli ve tehlikeli bir hal olur. Mümkün olduğu kadar yalnız bırakırlar, ondan dehşetle kaçırlar.»

Son bir müşahit M. Grubba grand Ckaco nun Lenguas larında bu zahiri kayıtsızlığa ve terketmiş şahit olmuştur. «Şifa na kadar uzun müddet umit edilirse edilsin, sihirbaz ve hastanın dosları ona en büyük merhameti gösterirler, ve ona mümkün olan her şeyi yaparlar. Ben bir çok ahvalde gördüm ki, onların ihtimamları malumatlarının derecesi nisbetinde, mümkün olduğu kadar dikkatli ve merhametli idi. Fakat bir defa her ümit bitimi, bizzat kasta, sihirbaz ve akrabaları hastalıkla mücadeleden vaz geçerler. Artık hasta hemen hemen filen olmuş telakkî olunur, ve artık ona hiç dikkat edilmez. Ölüm şüphesiz bir hale geldiği vakit, ölüm halinde bulunan hasta köyden kaldırılır ve açıkda yatırılır, üzerine bir hasır örtülür, eger hasta hiç kendini kayp etmemiş olsa bile yine böyle yapılır. Bu anda ona elvcrişli olmayan hiç bir şey ile meşgul olunmaz. Öyleyin

güneşin kızgınlığı onu yakar.. Sıcak yağmorun içinde yüzer, yahut ihtimal soğuk şimal rüzğarı onu dondurur... onun yanında acele bir yolculuğun bütün hazırlıkları yapılır (onu gömmek için). Bir merhametli kelime söylenmez, dos bir el onunkini tutmaz çok kerre susuzluk ona azab verir, Fakat onun ihtiyaçlarına dikkat edilmez. Bnnunla beraber onun ölümü doslarına elem verir: ondan ayrılınca, onun kayp olmasına ağlarlar. Fakat onların zalimâne olan itikatları bütün tabiî hisleri söndürür.»

M. grubun işaret ettiği zâlimane itikat, eger bir ölü güneş batmadan evvel gömülmeden kalırsa en müthiş felaketlerin geleceğine inanmaktır. Gecleyin kendi aralarında ölünün huzuru onlara delice bir korku verir. Bundan dolayı o işi bitirmede daima acele ederler. Çok kerre ölüm halinde bulunan bir kimse onlara göre, zaten ölmüştür. (İptidailerin çoğuna göre tenffüs temamilen kesimeden, ve kalp durmadan evvel hayat bitmiştir.) Bu anda Lenguaslar ölüden kurtulmadan başka bir şey düşünmezler, ve onların korkusu asla başka bir hisle değişmez. Fakat, bütün ümitlerin kayp olduğu ve can çektiği gün arasında geçen, ve çok kerre uzun süren, devre esnasında hasta terk edilmiş olur, ve onun ıztıraplarına ve ihtiyaçlarına karşı kayıtsızlık gösterilmiş olursa bedihidir ki bu hal, sebebi başka olan diğer bir «hain itikat» dan dolaydır. Ona karşı merhamet gösterilmeye cesaret edilmez, çünkü bunu yapmakda pek tehlike vardır, çünkü kamtchatka da suya düşen insan gibi, Tlinkitlerde çocuk doğurma ıztırapları içinde ölecek olan kadın gibi cenubî Afrikada yıldırımın vurulmuş insan gibi, Fidiyi adalarında denize düşen gibi, bu adamda artık **Resacra** dır. Bütün bu ahvalde etrafındakilerin hissizliği aynı sebeblerle izah olunur.

Şifa bulmaz, ağrır bir hastalığın, ona musap olan kimsenin aleyhine görünmez kuvvetlerin gadabını ifşa eden bir «felâket» bir «kaza» şeklini alınca, bazı cenubî Amerika yerlileri nezdinde, onların hastalarına karşı ittihaz ettikleri hareketin sebebini bildirir. Fakat, görünmez kuvvetler az çok insanlaşmış bir manzara almış olan biraz ilerlemiş bazı diğer cemiyetlerde, meselâ bazı Polonezya cemiyetlerinde, bunun hakkında-

ki şehadetler katîdir. İşte en farikalıları arasından intihap edilmiş olan bazıları şunlardır. Ellis der ki « bir kimse bir hastalığa uğrar uğramaz o kimse allahlar tarafından telin edilmiş telakki olunur. İster bir cinayet işlemekle, yahut bir düşman nüfuzile allahların gadabına uğramış, ve onun hastalığının bunun bir neticesi olduğuna hüküm olunur .

Hastalıkların neşri hakkında olan bu fikirler, bütün incizap ve merhamet hislerini söndürmeye, ve betbahlara karşı o kadar tatlı olan ve onların iztiraplarını o kadar tadil eden şefkətli fiillerden her kesi alakoymaya çok müessir oluyor. Hatta onun akraba ve doslarının dikkati allahlara dönüyor: onların gadabalarını kurbanlarla teskin etmek için, ve bu gadabın eserlerini dualar ve sihirli sözlerle tevkif etmek için büyük cehit sarf ederler. Hastalığın tarakkisine mani olmak için bizzat kendileri hiç bir iktidarı haiz olmadıklarından, tedarik ettikleri en basit ilaçlar, daha ziyade allahın onunla tesir edeceği vasıta yahut mütevassıt nazarile bakılanlardır. Eğer dua, kurban, ilaçlar fayda etmezse, allahların teskin edilemez, ve hastanın ölmeye mahkûm (**Doomed**) olduğuna hüküm edilir. Bu halde onun pek fena bir cinayet işlediği farz olunur.» — Başka yerde de: «Her hastalığın fevkatabii bir kuvvetin bila vasıta bir eseri olduğna it'kat olunur. Hastaların müçrüm oldukları bir tabuyu ihlalden, yahut onların zevaline sebebiyet vermek için bir düşman tarafından verilen bir kurban vasıtası ile allahlar hastalık vermiş olur. İhtimal, en çok, bundan dolayı, hastalar kendi başlarına bırakılır, ve onlara hainane bir tarzda muamele edilir... onlar hastaların ihtilacı ve ölümünü husule getiren, yemeklerine karışmış zehiri aldıklarını kabul ederler; fakat onlara göre, bu neticeler bizzat zehirden ziyade, bu maddeler; vasıtası ile müessir olan allahın gadabından ileri gelmiştir. Öldürücü zehiri yiyerek ölen kimseler, onların kanaatine, zehire giren yahut zehiri öldürücü kılan allahların tesiri ölmüştür. Muharebede ölenler, yerlilere göre, citti olarak onların düşmanlarının silahlarına giren allahların tesirile ölmüşler telakki olunur. Binaenaleyh, birdenbire ölenler hakkında, allah tarafından elde edilmiştir derler.»

Bu lisan pek vazıhdır. Bu hastalar için bir şey yapılmaması bakılmanın küçük bir faydası bile olmayacağı fikrinden dolayıdır. Hasta «allahlar» tarafından hastalığa uğramıştır; onu kurtarmanın yeğane çaresi, allahların gadaplarını teskin etmeği, ve onların magfiret etmesini elde etmektedir. Eğer fenalığa doğrudan doğruya mücadele etmek teşebbüsünde bulunulursa — yerlilerin sıhhat ve hastalık hakkında fikirleri muayyen olduğundan buna nasıl tevessül edeceklerini bilemeyecekleri de başkadır — allahların iradesine karşı geleceklerinden dolayı onları gadaplandırırlar; hastanın halini bütün bütün ağırlaştırırlar, ve gadabı yeni musaplar üzerine celp etmiş olurlar. Düalar, nezirler, münacatlar, sihirli sözler, kurbanlar: bu gibi ahvalde bunlardan başka asla tedavi tarzı yoktur. Bundan başka allahların gadabı gerek kendi tarafına kazanmış olduğu bir düşmana, gerek bir ihlale isnad olunsun, Cinayetin ağırlığı hastalığın ağırlığını intaç eder. Eğer hastalık mühlik olursa cinayetin af olunmaz kabilden oldugna inanılır. Bu son halde korku merhameti o kadar daha fazla izale eder.

Bir çok diğer şahadetler Elisin şahadetini teyit eder. Böylece, Walis adalarında, «bu kavimler bütün hastalıkların gadablanmış allahlardan geldiğini düşünürler; bunun için **cava** nezri vasıtasıyla onları teskin etmeye acele ederler. Bazıları kendi hastalarını reisin huzuruna götürdüler, onun vilayeti dolayısıyla onun şefaati allaha daha hoş gelir.»— Futuna da, «bizim adalarımız hastalık ve sakatlığı ancak semavî gadabın bir neticesi görürler. Birisi hasta düşer düşmez, **onu yemek isteyen** allahın evine kaçarlar. Nezirlerle kötü periyi teskin etmek için bu evlere meyva, kumaş, bazan da çok kıymetli eşya götürülür.»— Samaa da bilakis Tanrıner yerlilerin insanîyetini çok sena eder. «Hastalara edilen muamele bugünkü gibi, değişmez bir surette ve beklenildiği gibi insanidir. Eğer tedarik etmek mümkün olursa, onların arzu ettikleri yemekler asla redolunmaz. Eğer hastalık fena bir hal alırsa uzakda oturan dostlarına «allaha ısmarladık» diye bilmek için haber gönderilir.» Eğer hal böyle ise Samaa yerlileri şüphesiz bir istisna teşkil ediyorlar. Misy-

önerler ve seyyahlar hemen hemen daima aksine şahit oluyorlar. Sanağı Island da, mesela, «hastalara edilen muamele tarzı pek zalimânedir. hastalar çalılığa nakil edilir, ve orada eyi olmak yahut ölmek için yakın küçük bir kulübeye konulur onların akrabaları yiyecek götürürler, fakat hiç kimse onların yanında kalmaz: hastalığın bunlara telkin ettiği sonderece dehşetten ileri gelen bir adettir.»

Hastalığa ait sirrî tasavvurdan doğup, hastaların nasıl terk edildiklerini ve akrabalarını onlara karşı nasıl hissiz kaldıklarını, en eyi bir surette ihtimal yeni zelandanın Maorilerinde görülmüştür. Papas Sernan der ki «dahili hastalıklar için ilaç bilmezler. şöyle bir hastalığa tutulan kimse ümitsiz olarak yere uzun, ve bir kurtulma talii olup olmadığını bilmek için bir maori papasına muayene ettirir.. eğer fal müsait zuhur etmezse papas hastanın öleceğini bildirir. Bunun üzerine o her tamdan men'olunur; ailesi bile onu terk eder; inanıldığına göre onun etini ve bağırsaklarını yiyen allahın arzusuna terk olunur. Böylece papasın hurafeperes falı daima yerini bulur; çünkü hasta, her vakit, hastalıktan olmasa bile açlıktan ölür.» Artık ona yemek verilmeye cesaret edilmez, çünkü **atua** (Allah) onun midesinde yerleşmiştir, ve bundan dolayı, mide ve bizzat hasta **tapu** dir (Tabus). «Bu gün, Tipinin en genç kadını, oranın başlıca reisinin gözdesi, hastalandı. Bu gibi halde, yerlilerin cari olan adetlerine tevfikan, kendi evinden, yakında açık bir kulübeye götürdü, ve **tapu** oldu, o suretle ki artık bir şey yiyemeyecek...»

Bu adetin en sırh tasviri, ihtimal J. L. Nicholasın tasviridir. «Bir şahis hastalığının muayyen bir safhasına vasıl olur olmaz, betbahtın **Etua** (Cismi lâtif) nin gadabına uğradığına hüküm olunur. Hastalığı anlamaktan aciz, onu tedavi etmeden aciz olarak, yerliler hastalığı, beşeri çarelere karşı koymak küfür olacak olan, tenzili bir adalet tarafından tertip edilmiş fevkatabî bir ceza görürler. Bir çok zavallı betbahtlar, bazı adı ihtimamlarla, pek çabuk afiyet bulaabilecek iken, bu müthiş hurafeden dolayı kendi akrabalarının ortasında, iyi olması

için hiç bir cehit sarf edilmeksizin, ölmeye mahkum olular.» Eğer ehemmiyetsiz bir rahatsızlık mavzubahis olursa, hastayı mümkün olan çarelerle tedavi etmek, ve afiyet bulmasına yardım etmek meşrudur. Fakat, eğer hastalık ağırlaşır ve devam ederse, artık görünmez kuvvetlerin gadabının bilinmemesi kabîl olmaz, hasta da **tapu** olur. Nicholas, haftalarca ölüm haleri geçiren, yeni zelandalı bir reisin çektiği uzun ıztırablarda hazır bulundu. «Yaşaması devam ettiği müdetce ne kadar uzun olursa olsun ona karşı hiç bir insanî muavenetin edilmemesine lüzüm gösterildi. Bu zavallı adamı bu müthiş memnuiyete maruz bırakmak için ileri surdukları sebep şudur ki, onlar inanıyorlar ki **Etua** onu öldürmeye temamiyle karar vermiştir, ve bu niyetle muhakak onun midesinde yerleşmiştir, oradan onu tart etmek tehlikesine hiç bir kuvvet kendini koyamaz. **Etua** artık mevkiini terk etmez: Orada kalır, hastanın hayatına nihayet vermek lazım geldiğine hüküm ettiği o ane kadar onun ıztırabatını çoğaltır... Dueteranın en yakın akrabaları da en derin ve en acı kederlerini gösteriyorlardı: Fakat evde bulunan diğerleriyle birlikde olarak artık ona hiç muavenet edilmeyeceğine hüküm ediyorlardı... ve hastayı artık temamiyle **Etua** nın lütfü atıfetine terk ederek, yalnız gömme hazırlığıla meşgul oluyorlardı.»

Seyyah hastanın halini sorar, ona cevap verirler ki «şimdi **Etua** reisin bağırsaklarını parçalamkdadır, **Etua** bunu bitirir bitirmez ölecektir. Bu kanaat, bizzat fenalığından başka olarak, yeni zelandada hastanın ölümünü tacil ediyor. Maraz alâmetleri tehlikeli gözükmeye başlar başlamaz, ne olursa olsun, hiç bir ilâcın fayda etmeyeceğine hüküm olunur. Ve yerliler kendi akrabalarından birinin vefatından ne kadar müteessir olurlarsa olsunlar, onu yiyerek helak eden sirrî kudretin aleyhine asla söylenmezler.» Bir katolik misyoner de diyor ki: «Bir hastanın tutulduğu hastalıktan kurtula bilmesine kattiyen imkân olmadığı gözükmiyormu? Onun akrabaları bazan onu her nevi yemekten men'ederler; onun yatağını oldukça iyi bir surette tanzim ettikten sonra, onu terk ederek çekilirler, çünkü onun **allahının**

kendilerini yemesinden korkarlar. Bunlardan böyle bahis ediş, bu hususda bahri muhitlilerin anlattıklarına çok yakındır: «Filân muharebede öldü, filân da **allah tarafından yenmiştir**», yani hastalıktan ölmüştür. Sakatlara karşı olan bu kalp katılığının görünüşüne rağmen, bizim adalılarımızın kendi akrabalarının ve dostlarının vefatlarına müteessir olmadıklarını zanetmeyiniz; vücudunu ve yüzünü yırtarak eski ağlama adeti terk olunmuş değildir.»

Miçin **Etuaı** (cismi latif, allah) böylece bir betbahtın ölmesine karar veriyor? « Bu mahkûmiyetin», gördüğümüz gibi muhtelif sebepleri ola bilir: ilk sıraya bir tabunun ihlali gelir. İşte bu ihlal ile bir mühlik hastalık arasındaki kablelirtıbatı açıkça gösteren yine yeni zelanda da elde edilmiş bir müşahede. «Otakao merkezinde bir kaç zaman yaşamış olan Rotorur nın genç kızı Rangitâtu evlendi, ve bir kızı oldu. Bir gece, büyük bir reis olan Taraamatakitaki ziyaret esnasında üşüdü ve üzerine örtünmek için ariyet bir elbise aldı. Geceliyin böcekler onu o kadar rahatsız ettiler ki, yerlilerin adetince, o böcekleri yakaladı ve onları yedi. Ertesi günü onun çocuğu hastalandı. O bu vakıayı reisin elbisesinin üzerinde bulunan mukaddes olup **tapu** olan böcekleri yediğine isnat etti. **Atua** lara tecavuz edilmişti, ve onlar onun çocuğunu hastalandırarak cezasını vermişlerdi. Çocuğun hali ağırlaştı; bunun üzerine çocuğun büyülediğine (bewitehede) kanaat getirerek annesi onu boğdu.» İş bize evvela inanılmaz gözükür. Hastalık gittikçe ilerlemeye başlayınca **Atua** ların gadabı teskin edilmez olarak gözükür. Niçin, ve nasıl ona karşı durulur? Ve küçük musabı artık doyurmaya devamı mezuniyet varmı? Çocuğun doğmasından evvel babasının bir tabuyu ihlal ettiği için, çocuğun yaşaması imkânı «papas»ın kendilerine bildirdiğinden dolayı, ümütlerini kesen onu babanın emri üzerine kendi küçük kız kardaşını öldüren Mias yerlisinin itirafı hatırlanır.

Hastalık mühlik bir hal almadıkca, görünmez kuvvetlerin kendilerini merhametsiz göstermeyecekleri ümit olunur, ve o gadabi teskin etmek için her şey yapılır. Bir avrupalı aile kendi

hastası için, doktorlara, cerrahlara ve eczacılara nasıl son akcasına kadar sarf ederse, iptidailer de allahları memnun etmek için, nezirler ve kurbanlar için ellerinde bulunan her şeyi sarf ederler. «Kendi babalarını yahut annelerini ölüm tehlikesinde gördüler mi (Fici adalarında) kendi allahlarının gadabını teskin etmek için yüzük parmağının birinci kesiğini kesmekte tereddüt etmezler; bu birinci nezirden sonra hasta afiyet bulmazsa, yeniden uzunlarını keserler, her buhranda fazla bir kemik keserler, sıra ile böyle bütün parmaklarını keserler, kanaatları şüdüdür ki son kesişde allahların intikamı tatmin edilmiş ve afiyet mutlaka gelmiş olur... Viti Levon da gördüğüm hemen bütün vahşilerin bir yahut iki parmakları yok idi.»

Cenubî Afrikada, aynı maşeri tasavvurlar, aynı hareket tarzlarını intac eder. «Yerliler (Bassoutous) citti bir surette hastalandıkları vakit, her türlü makul ve tesirli bakımdan mahrum olarak, delinmiş bir eski çul ile biraz örtülmüş olan, toprak üstünde yatmış oldukları görülür. En yakın akrabalarından korkuyorlar gözüdür, yahut daha ziyade uzak mesafede bulunan hastanın sebebiyet vereceği yorgunluk korkusu onlara tenbelik veriyor zan ederim.» Hakikat şudur ki, diğer iptidaî cemiyetlerde olduğu gibi, onlar «Mahküm» olduklarına hüküm ettikleri hastalarla temasdan korkarlar. Bassoutoular tarafından bu hastaların geniş **Res sacras** makulesinden sayıldığını M. Casabis gayet iyi görmüştür. «Ölüm ve ona tekaddüm eden yahut onu hemen takip eden her şey bu kavimlerin nazarında bütün kirliliklerin en büyüğüdür. Böylece hastalar, bir cesede temas eden, gömen yahut ona bir mezar kazan, kazara bir mezarın üstünden geçen yahut üstüne oturan kimseler, bir ölünün en yakın akrabaları, adam öldürenler, muharebede kendi hısımlarını öldürmüş olan muharipler, bunların hepsi kirli at olunur. Düşmanda bulunan hayvanlar, müstevli bir hastalık bulunan bir şehri harp halinde yahut muhasım vaziyette bulunan ehali, yanık illetinin yahut çekirgenin harap ettiği taneler, yıldırımın çarpdığı adam yahut ev hakkında da böyle muamele edilir.» Bu son sayılan şeyler görünmez kuvvetlerin ga-

dabını gösterir; afiyet bulmayacağı gözükten hastalarda bunlara temsil edilmiştir.

Körlüğe uğrmış kimse, umumiyetle terk olunmaz, fakat felâket sınıf tenzilini mücip oldğundan, bunlar çok aşağı dereceye düşerler. Bechuualarda, «başlıca reislerden biri de olsa, bir adam sağırlığa uğradımı, o adeta artık diriler sırasında sayılmaz. Onun hakkında: **oshule**, ölmüştür, denir.»

«Bununla beraber, körlerine bakarlar, yani onlara yiyecek ve içecek verirler, fakat evvelce onlara gösterdikleri hörmət ve tazımı göstermezler. Bir Mehuana vaktile diyordu: «...Bizde biri kör oldu, biz onu kadınlarla birlikte oturmaya gönderdik; artık o erkekler meclisine giremez. Bununla beraber biz onu gıdasız bırakamayız; bundan dolayı biz korannalara tefavvuk ederiz ki; bunlar evlerini değıştirdikleri vakit körler tarafından asla takip olunmazlar, ve körleri duvar çevrilmiş bir yerde bir kap süt ile birlikte bırakırlar, ki onlara ancak bir yahut iki sefer yemek olur.

Mecruhlar da, aynı sırrı sebeplerden dolayı, hastalar gibi muamele görürler. Hususile yırtıcı hayvanlar (bu gibi ahvalde bu hayvanlar adı hayvanlar değildir, bir sihirbazın aletleri yahut görünmez kuvvetlerin gadabidir) tarafından yaralanmış yerlilerden korkulur, ve onlardan uzak bulunulur. «Benim ziyaret ettiğim bütün Bechuavaların adeti, yaralanmış kimselerin köylerinden ve şehirlilerinden uzaklaşmaktır. Düşmanlardan zehirli oklarla yaralanmış olanlar böylece kurumandan uzaklaştırılmışlardı. Ben onları görmeğe gittim... bu suretle hareket etmelerinin sebebini araştırdım, fakat hiç bir şey öğremedim, yalnız adetmiş. Bu insaniyetsiz adet yaralıyı büyük bir tehlikeye, çok kerrede kendisini müdafaa edemez bir hale koyar, zira kendi kötü küçük kulübesinde, yahut daha ziyade kendi adı melecinde geceliyin güneşe ve rüzgâra karşı eyi muhafaza olmak şöyle dursun sırtlan ve arslan tarafından hücumu maruz kalır. Benim muvasalatımdan biraz evvel, bu neviden bir bedbaht Baralonglarda zuhur etmiş idi. Başlıca reislerden birinin oğlu, güzel bir delikanlı bir Maıda tarafından yaralanmıştı,

Adete göre, afiyet bulması için köyün dışarısına çıkarıldı. Her gün ona yemek götürülüyor, ve bir adam akşamları onun ışığını yakıyordu. Bir gün ışık söner, ve mudafaa vasıtası olmayan zavallı, her ne kadar feryad edersede bir arslan tarafından yakalanır ve parçalanır. İhtimal bu adetin asıl cüzam gibi bazı sarı hastalıklardan sakınmak fikridir. Fakat bu tesire tutulup da tefrit edilmemiş tek bir adam bile ben asla görmedim.»

Bu reisin kendi oğluna kalbinde hüznü duymaksizin, böyle bir tehlikeye bıraktığına hüküm edilmek lâzım gelirmi? Niçin bu adete uymak lâzım geliyordu? Moffat, ihtimal farkında olmaksizin sirayetten bahs ederek bu müşkülün halline işaret etmiş oldu. Filhakika, Bechuavalar için bir şeyden sakınılır; fakat o sırrı sirayettir. Kaza bir ifşadır. Reisin oğlunun manda tarafından yaralanması, gerek bir sihirbaz, gerek meselâ tecavüze uğramış atalar gibi, görünmez kuvvetler tarafından « mahkum » (**doomet**) olmasından dolayıdır. İhtimal Moffat bu nu söylemiyor, ve ihtimal bilmiyor muhtelif farazyelerin birini intihap etmek için bakıcılığa muracaat olunur ve yaralının bir tabuyu ihlal etmek yahut adetlerden diğer birini eksik yapıdığından dolayı yaralının görünmez kuvvetlerin gadabini kendi üzirine celp etmiş olduğu öğrenilir. Bu halde o yalnız gadaba uğramış olmaz belki **res sacra** haline inkilap eder ve bundan dolayı felâket menbaı olur. Binaenaleyh onu bu gadabın teskin olunduğunu gösterecek olan afiyeti buluncaya kadar tefrit etmek lâzım gelir.

Bunun gibi Kafırlılarda da « bir kurt küçük bir kulübeye girdi, ve tam kapının dibinde uyumakta olan güzel bir küçük kızı kaptı. Cocuğun feryatları insanları o tarafa koşdurdu ve kurt şikârını bırakmaya mecbur oldu. Maamafi çocuğun yanığı kurtun dişleriyle fena halde parçalandığından dolayı, yaşamak tabii hiç bulunmadığından, adete göre, onun terk edilmesi lâzım gediğine hüküm edildi.» Madagaskarda, Sakalanlarda, «eğer kaza gelirse (eğer bir adam bir timsah tarafından yaralanmış olursa) onun brakılması elde edilir, o itham edilir: şüphesiz o atalara karşı bir cürüm irtikap etmiştir, yahut bir **Fady** (tabu) yı

tahkir etmiştir. Bir timsah tarafından ısırılmak hazın bir şeydir. Ben şimdiye kadar ancak iki misal gördüm.. zavallı yaralı olduğu yerde ölmeye mahkum bırakılmışdı, çünkü o bir mel'un tellaki edilmiştir. Hatta ondan kaçınmak lâzım gelir; onunla bir iş yoktur, ve bir defa şifa bulunca artık vakadan bahsedemez. O cismi latifler tarafından dangalanmıştır. ve o vaktayı hatırlamak onun hayatına değer.» O yaralanmak vakasından dolayı, cemiyetten matrut olmuştur, nitekim Kamtchatkada suya düşen kimseye böyle muamele yapılır.

Yine buun gibi firansız Ginesinde M. Madrolle diyor ki: «bir köyde bir pars yahut bir timsah bir adamı öldürdümü, o köy tamamen boşaltılır ve takıp edilir, ve musabın ailesine çok miktarda bir nakdî ceza tayın olunur (yeni zılanda da ki **taua** ve **mur**u hatırlanır), çünkü, reisler derler ki «senin ailen bir fasık olmak ve bir cinayet irtikap etmiş olmak lâzım gelir ki, allah sizi cezalandırmak için pars ve timsah göndermiştir.» On yedinci asırda bir seyyah, müphem bir müşahedesinde, garbı afrika cihetindeki yerlilerin yaralılara ve ağır hastalara karşı hem duydukları korkuyu hemde onlara karşı gösterdikleri teessürü beyan etmiştir. «Bunların birbirlerine karşı hiç muhabbetleri yoktur, çok kerre hatta kendi kadınlarını ve çocuklarını yaralı oldukları için köpekler gibi ölüme bırakırlar, yalnız biraz su verirler. Biz Fredericksburgda, her kes tarafından terk edilmiş, bir hasta gördük, ve Moreler bizim ona yaklaşmamıza hayret ediyorlardı. Bizim cerahımız onu iyi etti, çünkü onun hastalığı bir mide rahatsızlığı idi. Yerine dönünce diğerleriyle beraber birlikte içtiklerini gördük, ve ona çok şafakat gösteriyorlardı, ve sekiz gün evvel onun karısı ve çocukları onu terk etmişlerdi, çünkü onun hastalığını bilmiyorlardı.»

Filhakika, her şey hastalığı takıp eden şişe tabiidir, ve teşhisa göre değişir. Eğer her türlü intizarın aksine olarak, eyileşirse, artık o kendisinden kaçılması ve kendi ızdırabına terkedilmesi lâzım gelen bir «mahkûm» değildir: artık sürura geçmiş olarak tekrar bulunmuş bir dosttur, ve görünmez kuvvetleri kızdırmaktan korkmaksızın onunla beraber bulunabilinir. İşte

bundan dolayı, bütün cemiyetlerde bir hastanın hali ağırlaşınca, onun eyileşip eyileşmeyeceğini bilmek için o kadar bakıcılık ameliyelerine müracaat olunur. Bakıcılık, çok kere aynı zamanda, hem bir düa, hemde diğer taraftan, evvelâ bildirdiği şey şüphesiz olunca, bildirdiği şeyin iptidaî zihniyetçe şimdiden olmuş nazarıle bakılır.

Eğer falcı tarafından elde edilen cevap açıkça müsait zuhur etmezse artık her şey bitmiştir. Düa edilmez, hasta ölecektir, onun ölümü şimdiden şenidir: bunun için o terk olunur. M. Rawley diyor ki: «Ben bir gün bir kadın gördüm ki hasta olan çocuğunun üzerine son derece düşkünlük gösteriyordu, pek sıkılıyordu; hiç bir anne bundan fazla şefkat göstermez. Geceyi geçirmek için o köye iki adam geldi; bunlardan birisi büyücü hekim idi. Derhal anne onun meharetine müracaat etti. O çocuğa baktı, ve hakkında ne ümit edilebileceğini anlamak için çok ciddi bir surette zarlarını attı. Anne neticeyi elemli bir sabırsızlıkla bekliyordu. Temenni ettiği şey olmadı. O falcıdan yeniden bakmasını rica eder, ve eğer fal müsait zuhur ederse ona eyi bir mükâfat vat eder. Falcı düaya başlar, bu sefer yine zavallı kadın çocuğunun ölümünden başka bir şey görmez. Bununla beraber bütün ümidini kayıp etmez: müsait bir fal zuhur etmesi için kendi ricalarını tazif eder, bütün her şeyi fazla mükâfat olmak üzere vat eder. Fakat netice yine aynı olur: ölüm. Bunun üzerine zavallı kadın ümitsiz bir halde yere yatar. Onun çocuğu ölecek, bütün ümit kayp olmuştur, bu andan itibaren onun için çocuğu ölmüştür, ve onun dudaklarından hafif bir cenaze feryadı çıkmıştır. Ben bu zavallı kadına biraz cesaret vermek teşebbüsünde bulundum, ona sihirbaz-hekimin çocuktan hiç bir şey anlamadığını ve eğer çocuğuna bakacak olursa onun yaşayacağını söyledim. Fakat benim sözlerim boşuna gitti: onun bakıcılık tecrübesine olan imanı körcesine idi. Ben oradan geçiyordum ve darhal köyü terk ettim. Çocuk köyün dışarısına gönderilmiş olacaktır; anne ümidini keserek çocuğunu oraya bırakmıştır, oda orada bakımsızlıktan, bırakılmadan ölmüştür. Halbukî bu anne çocuğunu seviyordu, ve o bütün ingiliz kad-

ınlarının yaptığı gibi; çocuğunun vefatından müteessir olacak ve ağlayacaktır.»

Kendi çocuğuna bakmasını tavsiye eden misyoner nasıl dinlenilir? Onun için tek bir mesele vardı, oda çocuğunun «mahkûm» olup olmadığını ve eyer olmuş ise katî olup olmadığını bilmek idi. Üç defa onun düası menfi çıktı. O andan itibaren onun çocuğu artık onun için ölmüş idi. O **Etua** tarafından «mahkûm» olduğunu bildiği kızını boğan genç maori kadını gibi yapmadı; fakat o ölüm şeryatlarına başlar, onu köyün dışarisına götürülmeye ve çalığa bırakılmaya sesini çıkarmaz. Eğer içtimaî zümrenin selâmeti bunu icap ediyorsa ona muhalefet etmeye cesaret yahut yalnız o fikri edinmek hiç mümkün olurmu? Hakim olan maşerî tasavvurlar böyle olunca o yaptığının aksine olacak ne his edebilir, ne de hareket edebilir.

Lévy-Bruhl—Halil Nimetullah

